

В. ПОЛІЩУК

Великий невидимий

(Про українське радіомовлення)

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСЛЯЦІЇ

Одним з найбільш важливих чинників політико-просвітнього порядку є радіо, що проводить у найширші товщі людської маси слово й думку політичну.

Теоретично — вся країна, більш того, все населення інших навіть країн може з свого бажання включитись в слухання політичного життя кожної країни. Особливо велике значіння це має для країни рад, що розраховує не на аристократичну й капіталістичну верхівку, не на міщанську плівку, а на величезні поклади людського духа, що криються в робітництві й селянстві. До них живе слово наших політичних вождів, робота з'їздів, конференцій, радіогазети й т. ин. безпосередньо говорить. А для тих трудящих інших країн, що не вважаючи на перетики їхніх капіталістичних володарів, можуть таки, хай навіть крадькома, жити пульсами країни робітничо-селянської, — яке для них велике політичне і моральне значіння може мати наше радіомовлення, про це дарма й говорити.

Звичайно для того треба, щоб центральні радянські радіостанції були такої могутності і хвилі, щоб не тільки Німеччина чи Франція могла чути нас на простий і дешевий детекторний приймач, але щоб на такий приймач могла чути нас Індія, Єгипет і навіть Америка. Тоді це дійсно буде політичним фактором великого значіння по своєму впливові. Тільки треба сказати, що не багатоламповий приймач, який не тільки у нас, а й за кордоном приступний лише для заможних верстов населення, не такий приймач є масовий, пролетарський, — а той часто примітивний і дешевенький детекторний є тим вухом пролетарських мас, що дасть змогу слухати не тільки звуки відпочинку в музиці, але й слово боротьби за право трудящих перебудувати світ. А для того поки що техніка ставить вимогу створити радіостанцію з величезною на сотні кіловат могутністю. Витрати на це себе виправдають сторицею матеріально, безпосередньо — розвитком радіо-слухання, а значить продажем радіо-приймачів і невеличким податком, коли це держава знайшла б потрібним. Але головна вага цього виправдання лежатиме в міцній організації сил, що на них спирається Радянський Союз.

Вся країна, одногородно з найбільшими центрами починає жити загальним, світським, політичним життям. Освітлення своєчасне подій організовує міць і психіку трудящих, не залишає розпиленою суспільну акцію, а одразу концентрує й направляє її по життєвому руслу, не дає місця сумнівам, хилитанням, замішанням господарським, політичним чи всяким иншим, щоб-то робить державний організм більш відпорним, напруженим, організованим і активним всією своєю

велетенською людською масою. Така цілність державного організму і незагальмована реактивність його на події політичного життя, що може бути і поволі стає у нас завдяки радіо й газеті — все це дає міць і чудесний темп життєвим процесам народів, а значить і наближає добу соціалізму. І коли у нас в Сибіру, десь у Томмоті на Алдані, куди почта заходить раз у чотирі місяці — коли там раптом з'являється радіо-станція і населення сьогодні починає там жити тим життям і директивами центру, що в той день ним живе й центр, то можна собі уявити, яке це значіння має для сили республіки та координації її виробничих і політичних процесів. Робітники та влада там про англійський страйк знає не чотирі місяці згодом, коли страйк уже задušений і може мати для Томмот лише історичне значіння. Про розрив англо-радянських стосунків і відповідну до цього постанову на Алдані знають у той же день, що і в Москві, Харкові чи Парижі. А значить і висновки, зроблені з цих подій алданцями, мають уже активну цінність, а не історичну цікавість. Коли це сполучити з аеро, — то величезне значіння радіо для політичного життя кожної країни, а особливо країни з такими просторами, як у Радсоюзі, чи навіть на Україні — буде беззаперечне.

Найдаальші закутки можуть стежити одночасно з тими, що сидять в залі ВУЦВІК'у, за розвитком дебатів, за постановкою питань важливих для життя країни, чують відношення залі до цього, більш того знають про ту інтонацію нервову чи спокійну, що знаменує собою оратора та ситуацію, в якій зараз знаходиться та чи інша політична справа, якої торкається оратор. А яким чудесним психологічним впливом це все завершується, коли слухач чує голос і тембр самого вождя.

За п'ять з половиною місяців харківська радіостанція мала більше 40 днів трансляцій з'їздів і визначніших політично-громадських доповідів членів уряду¹⁾. Найрізноманітніші сторони життя захопили ці з'їзди. На першому місці все ж треба поставити з'їзди рад та трансляцію їх не тільки з столичної округи, чи з столиці України, але й трансляцію Всесоюзного з'їзду рад з Москви. На з'їзди рад за той час припадає 26 днів. В перспективі всякий найцікавіший з'їзд, чи доповідь в будь якому визначеному місті Союзу, чи навіть світу весь простір Союзу може слухати за допомогою трансляції. Тут на перешкоді можуть стати лише мовні розмежування. Але практика показує, що в тому випадку, коли б нам захотілось сказати що небудь безпосередньо — німецькому чи англійському робітництву, нічого легшого немає, як поставити перед мікрофоном промовця, що говорив би німецькою, чи англійською мовами.

Далі про зміст політично-громадських трансляцій харківської радіостанції. Всеукраїнський з'їзд комнезамів, з'їзд Авіохема, з'їзд сільсько-господарської кооперації, всеукраїнський з'їзд профспілок, доповідь Буценка про виграшний зайом, засідання ВУЦВІК'у, присвячене пам'яті Красіна, першотравневе свято — трансляція Червоного майдану, радіомітинг „тижня оборони“ і т. д., і т. ин. все це знайшло поширення аудиторії через радіо з тисяч на мільйони слухачів. Як бачимо, можливості радіо для політичного життя країни величезні. Але те, що зроблено, є лише перші кроки в цьому напрямку. Крім трансляцій політично-громадського характеру для суспільного

¹⁾ Всі цифрові дані відносяться до 1927 р., сводки 1928 р. ще автор не зміг зробити.

життя країни в політичному розрізі мають ще більше значіння радіо-газети — новий вид радіо-мовлення, що особливо швидко почав розвиватись у нас в СРСР.

ПРИНЦИПОВІ ЗАСАДИ РАДІОМОВЛЕННЯ

Радіо-газета взагалі цілком новий вид організації людської психики і засіб об'єднування одиниць в колектив, народжений нашою Революцією.

З радіостанції ім. Комінтерна прозвучала в Москві 25 листопада 1924 року перша радіо-газета. Радіо-газета спирається на цілком своєрідні принципи: по-перше, вона мислиться в стихії тональний, в часові, її розділи, головні вузли можна охопити тільки в часовій послідовності. Її слухач не може вибрати самовільно окремих місць, не може скорочувати чи повторювати в залежності від своїх вимог і здібностей: він може тільки одкласти трубку і зовсім не слухати. Через те треба було знайти і знаходити надалі специфічні прийоми зв'язку з слухачем, своєрідний розподіл матеріалу, звороти, розмір, час і т. ін.

З досвіду, найкраще впливає через радіо стиль розмови, стиль ведення за собою слухача, стиль промови. Через те, на нашу думку, мистецтво радіо-газети має наближатись од чисто літературних форм друкованої газети в бік ораторського і розмовного строю слова. Звідси виходить, що чергування трудного й легкого, напруженого і повільного, цікавого й потрібного повинне мати свій ритм, щоб не зробити газету нудною і тим не загубити своєї аудиторії, реагування якої знати просто не можна, а дізнаватись про неї можна лише окольными шляхами й статистичною перевіркою.

В основі радіо-газета повинна бути короткою, стислою, з акцентацією головних моментів, де зібрано було б все найцікавіше з поточного дня, що може бути в друкованих газетах. Заголовки й переходи розраховані на слухання, а не на зір, повинні бути цілком іншими, ніж у звичайних газетах.

Переважний слухач — робітник та селянин. Відповідно його вимозі радіо-газета повинна користуватись мовою простою, чіткою, образною, щоб заповнювати роботу творчої уяви, а не тільки логичної мислі. Найменше незрозумілих та чужоземних слів. Останні краще вживати з паралельними й короткими, хай неточними тлумаченнями. Фраза в основі повинна бути короткою. Довга фраза може бути якою завгодно, але мати в основі лад промови й розмови, а не літературного друкованого періоду. В ній потрібні звертання до невидимого слухача, суперечки з ним, згоджування з його можливими думками, фігури запиту і навіть стрибки думки. Згадаймо, як лєнінська велика й нагромаджена фраза, однак, була дуже зрозумілою для найширших кол слухачів.

Але обмежений час ставить і тут певні межі. Стислість — основа радіо-газети.

Всі згадані особливості радіо-газети роблять з неї надзвичайно трудний фах. Робітникам її треба бути цілком у стихії машинізованих темпів нашої доби.

Чутливість на події, розуміння психології відповідної групи слухачів, що на неї орієнтується та чи інша газета, знання живої мови й літературний хист — ось ті якості, що у виключній мірі потрібні радіогазетарові.

ТЕМП РОБОТИ

Приймаючи на увагу те, що радіо-газета виходить в той же день, в який її зроблено, коло 7-ми год. вечора (19 год) і що в ній повинні бути не тільки уміщені ті інформації, що за кілька годин перед тим злетілись з усіх частин світу, але й повинне бути дано тим інформаціям відповідне освітлення, на підставі фактів повинна бути негайно зроблена синтетична картина подій, вияснене їх значіння для СРСР. Все це повинне бути зредаговане на вищезазначених принципах творення радіо-газети, повинне бути передруковане й подане у вигляді можливого для читання дикторів та ще й завчасно, щоб диктори могли ознайомитись з матеріалом і відповідно його виголошувати за вказаною акцентацією.

При такій роботі потрібні майже блискавичні довідки, зв'язок з директивними органами і разом з тим відповідальна ініціатива — все вищезгадане створює такий темп творення радіо-газети, якого не знає звичайна преса.

Лише іноді побутовий фельетон та допис для радіо-газети може бути виготовлений за день-два раніш, але бойовий фельетон і статті повинні бути в радіо-газеті майже на сутки раніш од щоденної преси.

ІНФОРМАЦІЯ Й ОСВІТЛЕННЯ ЇЇ

Не досить інформацію подати за Ратау чи Тасом. Її треба згрупувати так, щоб по слухові створити картину, чи то світових подій, чи сутички різних сил у певних подіях. Наприклад, великого мистецтва треба, щоб згуртувати матеріал телеграмний з китайських подій так, щоб чути було кожну борющу силу, щоб можна було уявити її місце в подіях, пропорцію, інтереси та зв'язок з іншими силами. Тут практикують комбіновані повідомлення з вступними поясненнями, реферуванням і переходами. Так само звідси висувається й друге завдання подати матеріал у відповідному освітленні з певною тонкою внутрішньою тенденцією. Самих голих фактів у радіо-газеті не повинно бути. Лише в зв'язку з іншим матеріалом і коментаріями можуть існувати в радіо-газеті факти. Безперечно, можна подавати деякі особливі факти і без пояснень, але тоді своєю виключністю вони ще дужче вражають слухача. Але ці факти повинні говорити самі за себе і бути відомими найширшим суспільним колам. Наприклад: убивство монархистом у Варшаві союзного посла Войкова.

ЗНАЧІННЯ РАДІО-ГАЗЕТ

Бурхливий розвиток радіо-будівництва, приступність його і простота користування ним наблизили радіо до найширших кол радянського суспільства, занесли радіо в найдальші й найглухіші закутки республік. Блискавична швидкість сполучення дає змогу тим далеким закуткам пульсувати в одному темпові з життям найбільших світових центрів, переживати й відчувати одночасні рухи мільйонних мас в різних кінцях земної кулі. Більш того, радіо приступне навіть людям неграмотним. Приймаючи все вищесказане, приходиться визнати, що як засіб розповсюдження інформацій і літературних та музичних творів радіо не має перед собою жодних конкурентів, радіо побиває всякі рекорди.

В державі робітників і селян радіо повинне стати і стає поволі не розвагою й корисним придатком до життя небагатьох, а величезним організатором трудящих мас. В наших умовах радіо-газета є перш за все пропагандистом ідей робітничої класи від ім'я цієї класи. Практично, радіо-газета, як і всяка інша газета, повинна формувати суспільну думку коло головних моментів поточного політичного дня і скеровувати ту думку в бік активного пролетарського світогляду. Далі газета повинна освітлювати побут робітників та селян і висувати ті питання, які стають болючими на місцях, які найбільш у даний момент цікавлять, та хвилюють робітничу, а чи селянську масу. Таким чином, радіо-газеті треба бути максимально-чутливою на події, на вимоги й настрої біжучого дня та вміти з цілого комплексу життєвих даних, відображених у поточній пресі, винайти такі зводні й найбільш характерні для країни життєві вузли, розв'язуючи які, радіо-газета не тільки буде провідником ідей трудящих, але й забезпечить собі як-найбільшу цікавість. Уміння в частковому знайти загально-суспільне явище поруч з тим, щоб не розкидатись на дрібниці, що мають випадкове, чи дуже місцеве значіння. Радіо-газета своєю стислістю повинна викорінити всяку можливість другорядного й здрібнілого. В моменти особливих суспільних рухів, великого напруження й ваги подій радіо-газета може й повинна буде стати найбільшим фактором організації суспільства, особливо могутнім фактором в руках пролетаріату для керування мільйонами. Бо психологічний вплив живої мови, збільшена передача її виразності, темп і чисто-художні прийоми, все це незмірно переважає всі можливості друкованого слова.

УКРАЇНСЬКІ РАДІО-ГАЗЕТИ

Радіо-станція НКО УСРР випускає 15 радіо-газет, журналів і бюлетенів.

1. Щоденна робітнича газета „Пролетар“. 2. Двічі на тиждень селянська газета „Радянське село“ (четвер і субота). 3. Червоноармійська газета „Червоноармієць“—тижнева газета (п'ятниця). 4. Комсомольська газета „Комсомолец України“—тижнева (субота). 5. „Новини радіо та по радіо“. 6. Кооперативна газета (неділя). 7. Журнал ювентят. 8. Журнал піонерам. 9. Літературно музичний і мистецький журнал „Етер“ (неділя). 10. Бюлетень „Мистецькі Новини“. 12. Радіо-кіно-журнал „Український Екран“ (двічі на місяць). 13. Бюлетень Наркомзему. 14. Медичний бюлетень. 15. Радіо-шаховий бюлетень.

МАТЕРІАЛ ДЛЯ РАДІО-ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

Матеріал, з якого складаються радіо-газети і журнали, редакція добуває з різних джерел. По-перше, сюди треба віднести оригінальний матеріал, організований самою редакцією: статті співробітників і членів редакції, фельєтони, замітки й т. інш.

Друге. Дописи радіо-кореспондентів, кількість яких все збільшується.

Третє. Спеціальний репортерський матеріал з завдання редакції.

Четверте. До матеріалу, з якого почасти складається радіо-газета та радіо-журнал, відносяться ще конференси-заголовкові шапки, переходи й закінчення, підсумовування, акцентувальні фрази в середині інформацій, гасла й т. ін.

П'яте. Телеграми Ратау.

Шосте. Матеріали відповідних до завдання окремих радіо-газет, установ і редакцій звичайних газет (УВО, Вукопспілка, „Комсомолец України“ й ин.). З редакцій звичайних газет беруться найцікавіші матеріали, що будуть друковані на другий день у тих газетах. Од матеріалів „Пролетаря“ прийшлося цілком відмовитись через розбіжність темпів між щоденною радіо-газетою й звичайною газетою.

Сьоме. Найбільш яскраві вирізки з свіжих столичних газет, які на місцях будуть лишень, що найменш, на другий день, а то й тиждень згодом.

Восьме. Музичні номери в перервах виголошування газети. Їх буває од двох до чотирьох — по кілька хвилин кожний номер. Розмір часу виголошування газети — од 30 хвилин до одної години. „Пролетар“ продовжується в цілому 45 хвилин.

РОБІТНИЧА РАДІО-ГАЗЕТА „ПРОЛЕТАР“ І СЕЛЯНСЬКА „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“

Основними газетами, що передаються через радіо, як і слід чекати, є робітнича газета „Пролетар“ і селянська радіогазета „Радянське Село“. Найхарактерніша своїм темпом, особливостями, викликаними цілком новою площиною для свого розвитку, є щоденна робітнича радіо-газета „Пролетар“, перше число якої вийшло 10 грудня 1926 року. Вона розрахована на середню робітничу масу, що має певний громадський досвід. Газета не намагається спрощувати викладки свого матеріалу, але разом з тим уникає й складної подачі матеріалу. Таким чином, „Пролетар“ має підтягати відсталішого радіо-слухача до вищого щабля робітничої свідомості, не підлабузнюючись і не принижуючись до примітивного світорозуміння. Розділи радіо-газети „Пролетар“ ідуть в такому порядку. Напочатку дається загальний заголовок газети з номерацією, закликами, лозунгами й іноді змістом та іншими конферансами, що мають зацікавити й настожити радіо-слухача коло приймача.

Далі подається передова, здебільша з обсягу світової політики й подій, далі стаття внутрішнього порядку на робітничу, господарську, побутову, партійну, професійну чи якусь там иншу тему. Іноді такі статті подаються разом з певною групою інформацій і телеграм. Це відноситься як до статті на міжнародню тему, так і на тему внутрішню.

А взагалі після перших статей іде інформація закордонна в такому порядку — сусідні держави, Західня Європа, Америка й азійські країни та инші континенти.

Далі головна Союзна інформація, де подається найважливіші заходи й події союзного центру, з'їзди, будівництво й т. инш. Потім збільшено йде інформація: „по Україні“.

Цей порядок інформації іноді приходится міняти, коли трапиться якась подія надзвичайної ваги і її треба висунути на переднє місце.

Далі розділ робітничого і профспілкового життя, потім розділ дописів, розділ партійного життя, розділ ударних кампаній, наприклад: будівництво Дніпрельстану, зниження цін, внутрішні фінансові займи, будівництво аеро-ескадриль „Розрив“ і т. д. і т. ин. В послідовному порядку далі йде розділ радіо-кореспонденцій і відповідей на них радіо-станції та редакції, привітання то-що. Наступні розділи — столичне життя, суд, культурно-мистецька хроніка й спорт — ідуть в скороченому вигляді, де подаються найбільш видатні явища.

далі не рідко буває вірш на злобу дня і нарешті обов'язковий фельєтон, сатира, гумореска кращих письменників, що виступають у нашій пресі. Відсутність матеріалів для котрогось із розділів не міняє порядку газети. Практика показала, що за певними розділами найкраще закріплювати певні дні.

В трьох місцях газети буває невеличка перерва, під час якої виконується музичний номер, що повинен більш-менш в'язатися з матеріалом близьких до нього розділів.

Радіо-газета „Пролетар“ почалась з випадкових подач інформаційного матеріалу, що відбувався раз або два на тиждень. Потім з організацією редакційного апарату постійність і плановість газети зміцнялась, аж поки „Пролетар“ став оригінальною щоденною газетою, що намагається переводити в життя зазначені вище принципи.

„РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“

Селянська радіо-газета „Радянське Село“ — перша радіо-газета на Україні. Вона вийшла першим числом 14 листопада 1926 р. „Радянське Село“ виголошується двічі на тиждень і будується по іншому плану, ніж „Пролетар“. Вона має менше розділів, мова газети більш приступна для селянського розуміння, як своїми зворотами, так і лексиконом. Напочатку після заголовка, конферансів і т. ін. іде загально-політична стаття на тему тижня, а то й за ширший період. Далі коротко й у головних вузлах подається зводка інформації з світового, союзного та українського життя.

Далі йде розділ законодавства для села й постанови та новини, які можуть мати значіння для сільського господарства.

Потім обов'язковий чималий сільсько-господарський розділ, де містяться поради з агрономії, скотарства, сільсько-господарського будівництва й т. ін. в згоді з календарними умовами. Далі розділ дописів сількорів, радіохроніка села і веселий фейльєтон.

РАДІО-ЖУРНАЛ „ЕТЕР“

Чи не найцікавішим досягненням українського радіо-мовлення є літературно-музичний і мистецький радіо-журнал „Етер“. Це цілком нова форма радіо-мовлення, яка виникла вперше на Радянській Україні. Ще нігде такої форми журналу досі не пробувано. Проте, треба сподіватись, що досвід України в цьому відношенню, мабуть, швидко почне використовувати й Москва й інші центри радіо-мовлення. Перше число літературно-музичного й мистецького радіо-журналу „Етер“ було виголошене з харківської радіостанції 6-го березня 1927 року.

Основні принципи того журналу такі: журнал потує й стоїть на пульсі нових творчих досягнень українського письменства у першу чергу, але разом з тим журнал відбиває оскільки можливо мистецтво інших країн і народів. Так само журнал „Етер“ являється тим живчиком, де можна простежити хід нашого сучасного музичного життя, а також ознайомитись хоч у фрагментах з музичним життям сучасного Заходу й Сходу. Щоб журнал був приступнішим широким колам слухачів, та щоб уводив їх у перебіг сучасного культурного життя, як до літературних, так і до музичних творів радіо-журнал завше додає статейки, замітки й пояснення. Це стосується як авторів, так і тих творів, що виголошуються перед мікрофоном. На найважливіші події поточного мистецького життя „Етер“ озивався й озивається

завше статтею чи більшою хронікальною заміткою та рецензією. Такі події, як Всеукраїнська виставка малярства, Всеукраїнська Кіно-нарада, літературний виступ письменницької організації „Західня Україна“ і т. д. і т. инш. все це знаходило відгук в радіо-журналі „Етер“.

Широкий план радіо-журналу має йти в такому порядку. Крім відображення живого й динамічного літературно-музичного й мистецького життя, окремі числа радіо-журналу присвячуються окремим визначним дням революційного життя. Найбільші дні пролетарських свят: Жовтень, Перше Травня, Ленін в літературі й музиці, жіночий день, комсомольський день і т. инше повинні бути почасти тими вузлами, круг яких повинні купчитись матеріали окремих чисел „Етеру“. Так воно досі й було. Далі в плані журналу організація окремих номерів, присвячених окремим літературним та музичним угрупованням, напр. „Етер“ присвячений групі „Західня Україна“. Нарешті, організовані окремі числа радіо-журналу, що відзеркаляють мистецьке життя інонаціональних культур на Україні (єврейської, російської) а також кілька „Етерів“ присвячених якійсь великій західньо-європейській та східній літературі й музиці. В своїй роботі радіо-журнал спирається на різні революційні літературно-мистецькі угруповання, дотримуючись приблизної рівноваги їх пропорціональної суспільної ваги. Але разом з тим це не заважає радіо-журналові подавати все це крізь призму матеріалістичного світогляду та схилити симпатії своїх слухачів у бік індустріялізованого розвитку України, як і цілого СРСР і всього світу, тим більш, що сама радіо-техника, завдяки якій можливе зробилося існування радіо-журналу, — сама ця техніка є найпоказнішою ознакою новітнього масового індустріалізму. Роля і перспектива таких радіо-журналів необмежені, особливо в зв'язку з відкриттям кіно-радіо. Уявляєте собі ілюстрований кіно-радіо-журнал?

Радіо-журнал „Етер“ складається з такого матеріалу. Сюди перш за все входять нові не публіковані ще в пресі художні твори з поезії й прози, а також музичні твори інструментального, чи вокального характеру, при чому головна установка журналу полягає в тому, щоб подати радіо-слухачеві голос самого автора, його вимову, його художньо-декламативну трактовку. Це надзвичайно збільшує й зацікавлює той величезний колектив слухачів, якого не можна дорівняти жодному тиражеві, а тим більш якійсь звичайній літературній чи музичній аудиторії. Це буквально мільйони. І почути голос живої людини — це майже матеріально наблизити того, що сприймає, до автора. Високий психологічний вплив такого роду передачі беззаперечний. Але тут треба брати ще й на увагу умілість самих авторів виконувати свої твори, яку нерідко приходиться брати під сумнів. І тоді виступає друга форма радіо-передачі в особі найкращих артистів драми й комедії, особливо таких, яких добре передає мікрофон. „Етер“, наприклад, мав у числі своїх виконавців (так би мовити радіо-наборщиків, складачів) таких артистів як Мар'яненко, Балабан, Титаренко.

Те саме треба сказати й про музику. Нова ще неопублікована творчість нових композиторів рідше, аніж потрапляє до хорів, чи під друкарський станок, повинна пройти через радіо-аудиторію. І тут бажане виконання самих композиторів, або їх трактовка й керівництво, як це було напр. в „Етері“ підчас виконання музичних творів Козичького, Яновського, Богуславського, Мейтуса, Хоткевича, Борисова, Дашевського й ин., що самі брали участь у передачі своїх творів. Але з музикою, як більш складним для виконання мистецтвом, справа стоїть значно трудніш. І тоді, як інструментальні, так і вокальні

музичні новинки наших композиторів виконують кращі сили, як от кuartет Леонтовича, арт. Паторжинський, Максанин й інші.

Далі, радіо-журнал „Етер“ бере твори, які що-йно з'явилися у поточній пресі і не можуть бути, або ще мало відомі на місцях. Радіохвилі блискавично-швидко приносять їх у найдавніші закутки країни, навіть туди, за кордон, де, як у Румунії, за радіоаматорами охотяться як за кримінальними злочинцями, чи туди до наших західньо-українських братів, де їм не побачити тих творів видрукованими. І наша радіо-станція все ж крізь скорпіони й рогатки буржуазної жандармерії посилає їм вістку нового слова й нової творчості — і навіть одержує звідти листи й побажання. І не даремно поляки, ба навіть англійці ображаються на наші радіо-хвилі, пишучи в своїх друкованих радіо-журналах, що більшовики отруюють навіть чистий і ціломудренний етер, а поляки й прибалтійці навіть спеціально запускають свої станції і свищать, стукають та гремлять звідтіля, аби перебити нашу отруйну для гнобителів радіо-хвилю.

Літературно-мистецькі радіо-журнали в своєму майбутньому можуть постачати околицьньому світові особливо принадну, тонку й зрадливу „отруту“ комуністичної агітації.

Далі, до обов'язкових розділів „Етеру“ треба віднести хвилини гумору й сатири, куди притягнуті найкращі наші сили, як от О. Вишня, Золотарьов, Антоша Ко, Вухналь, Чечвянський, Ярина й інші.

Нарешті в перекладах кращі твори чужоземних літератур і музики, далі оригінальні критичні статті з усіх галузей мистецтва, хроніка культури, бібліографія то-що.

Треба признатись, що матеріальні ресурси наших радіо-газет мізерні до неможливого, що вся кількість роботи організаційної, технічної і творчої падає всього на чотири чоловіка при такому скаженому темпові, як це є на радіо. Тільки фанатизмом та відданістю новому ділу, що має таке величезне сучасне і таке грандіозне майбутнє — можна пояснити, що робота на радіо-станції Наркомосвіти УСРР, все ж таки розвивається. Це в той час, коли в Москві на тій же ділянці роботи працюють десятки людей. А коли додати, що вся редакційна, музична й репетиційна робота українського радіомовлення душиться буквально в двох кімнатках, де одна з них глуха цілком, не має жодного вікна, то треба сказати, що на роботу радіо-мовлення на Україні досі ще ніхто не глянув не то що прихильним, але й навіть людським оком¹⁾.

Коли проглянути один триместр, протягом якого вийшло шістнадцять чисел радіо-журналу „Етер“, то ми побачимо таке. За весь час було уміщено 98 творів, з них нігде не опублікованих і вперше виголошених через радіо — 43. Опублікованих в поточній пресі найближчих днів, але ще майже невідомих на місцях — 55. В цю загальну кількість (98 творів) входять: прозових творів — 25, поезій — 57, фельєтонів — 7, статтів — 9. Дрібніші замітки й хроніку та бібліографію звичайно сюди не зараховано.

Всього авторів, що були уміщені та брали участь в радіо-журналові — 52. З них на долю ВУСПП припало — 10, колишнього Вапліте — 10, Молодняк — 4, Плуг — 3, Марс — 1, письменників поза угрупованнями — 11, групи „Західня Україна“ — 5, укр. старих — 4, і чужоземних — 4. Виступали самі перед мікрофоном такі поети й письменники:

¹⁾ Цього літа нарешті Радіо-станція НКО одержала ще додаткових кількох кімнат після упертої боротьби.

Вороний Мик., Досвітній О., Дикий А., Вишня О., Забіла, Антоша Ко, Копиленко, Куляк І., Любченко А., Майський М., Микитенко І., Панів, Первомайський, Пилипенко С., Поліщук В., Сосюра В., Смолич, Усенко П., Хоткевич Г., Шмигельський і багато інших.

З музичних творів у радіо-журналі „Етер“ виконувано ще неопубліковані твори таких сучасних композиторів: Богуславського, Верховинця, Козицького, Костенка, Лятошинського, Лісовського, Мейтуса, Новосадського, Ревуцького, Синиці, Степового (новознайдений твори), Хоткевича, Яновського й інших і зовсім невідомі на Радянській Україні, хоч і публіковані в Галичині твори сучасного композитора Людкевича.

З чужоземних авторів виконувано твори Хіндеміта та інших восьми авторів.

З тих відгуків на радіо-журнал „Етер“, які були досі, видно, що ця нова форма радіо-мовлення має під собою життєдайний ґрунт. Він вводить широкі кола українського суспільства і в першу чергу трудящі кола в сферу української пожиттєвої культури, виховує його смаки і крім прийомної розваги дає певну суму мистецьких знань.

Для самих творців радіо-журнал, як засіб їхнього зв'язку з величезними аудиторіями, повинен бути без сумніву першорядною трибуною, звідки можна впливати навіть на сліпих і неграмотних в буквальному розумінні. Крім того, радіо-хвилі, що несуть в собі звуки художнього слова й голосу, долітають у всі ті закутки, де розсіявся український трудящий люд і, таким чином, словом і мистецтвом в'яжуться в один суцільний організм, якому легше розвиватися, а звідси легше й оддавати назад свої духовні скарби у велику скарбницю вселюдства.

ВІДСУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РАДІО-ПРЕСИ

Великою хибою для розвитку українського радіо-мовлення є відсутність жодного друкованого органу присвяченого радіо. Радіо-аматорство й керування ним, пропаганда ідеї радіо-мовлення, а особливо його технічного втілення можливі найкраще за допомогою друкованого органу. Поки ще техніка розробляє можливість передачі малюнку по радіо, єдиним засобом показати малюнок якогось технічного радіо-приладу є друкований журнал. Можна звичайно дещо передати й словами через мікрофон, але це надзвичайно трудно. Треба мати величезний реалістично-малювничий хист, щоб змалювати на словах і навчити звідси, як зав'язати морський вузол чи галстук. А безперечно незрівняно трудніше, а то й неможливо передати якусь найпростішу схему радіо-устаткування. Далі, необхідно друкувати місячні, чи хоч тижневі програми радіо-передач найбільших станцій як Радянського Союзу, так і всього світу. Тут хоч і можна було б передати через мікрофон, але це зайняло-б стільки часу, і було-б таке нецікаве переважній більшості слухачів, що ніхто досі цього не робив, за виключенням дрібних і своїх власних повідомлень. Єдино-можливе, що може дати змогу орієнтуватись у передачах нашим радіо-слухачам—це всі програми друкувати заздалегідь в своєму радіо-журналі.

Всю силу закордонного радіо-технічного розвитку, все багатство їхнього радіо-мовлення можна простежити в їхніх же друкованих журналах і газетах, присвячених радіо. Радіо-преса, як зеркало, відбиває в собі хід світової радіо-технічної думки, напрямок шукань;

реклама й статті вказують на зростання виробництва радіо-приладів, і уже тепер треба казати про радіо-промисловість, яка хоч і впирається своєю основою в електро-промисловість, але має велику тенденцію емансипуватись, як емансипувалось кіно од фотографічної промисловости, маючи цілком своєрідні завдання, або як емансипувалась автопромисловість од машинової промисловости.

Радіо-техника й споживачі ставлять перед радіо-промисловістю специфічні вимоги і, щоб їх задовольнити, приходиться відповідно устатковувати фабричні заклади, пристосовувати до вимог радіо-наукові й лабораторні шукання і відповідно скеровувати радіо-виробництво.

Всі ці процеси й проблеми од найбільших до найдрібніших можна простежити в чужоземній журнальній та книжковій радіо-літературі.

Ми не маємо змоги навіть приблизно охопити, наприклад, все багатство німецької радіо-преси. Ми зупинимось лише побіжно на визначніших друкованих органах німецького радіо та скажемо про зміст найбільш характерних видань. Тут ми б на першому місці поставили щотижневий журнал „Funk“, присвячений всім родам радіознання. (Ludwig Kapeller, Berlin SW 68 Kochstr. 4). Звичайно багато-розвинута реклама, що її містить цей журнал для різних фірм, що обслуговують радіо, говорить про те, що журнал може поліпшуватись і притягати симпатії читача, не оглядаючись на передплатницькі капітали своїх читачів. Журнал вигрівається в теплих обіймах різних фірм, які дають йому матеріальну базу, добре оплачуючи рекламу, а журнал в свою чергу допомагає розвивати комерційні інтереси своїх клієнтів. Нашому українському радянському радіо-журналові прийшлося би спиратись на початку на матеріальну базу самого радіомовлення та радіопромисловости, пропагуючи які журнал обходним шляхом давав би великий зиск їм тим, що давав би базу для росту як радіопромисловости, так і радіо-мовлення. Те, що за кордоном росте радіо-преса на конкуренції різних фірм, що, до речі, майже кожна більша має свій друкований орган, показує, що у нас при скупченні в руках держави радіо-промисловости й радіо-мовленні, радіо-преса може набути спокійнішого і глибшого характеру, віддаючи відповідну увагу кожному досягненню в галузі радіо. Тоді, як за кордоном, щоб одвіяти добре од дутого, треба не тільки переглядати й зрівнювати між собою всю радіо-пресу, а й практично перевіряти рекламовані досягнення самому, бо відомо, що яка-небудь фірма не стане хвалити чуже, коли в неї є натомість хай на багато гірше, але своє.

Поруч з рекламою в чужоземних журналах, а зокрема в „Funk“, прекрасно поставлений відділ змісту програмів всіх найвизначніших радіо-станцій Європи. Америка в цьому відношенні стоїть окремо і дбає тільки про себе, а журнали нерідко навіть інформують про програми передавальних станцій лише своєї фірми.

Журнал „Funk“, крім загального плану передач кожної більшої європейської станції, подає ще й докладні тижневі програми кожної з них з вказівкою на виконавців і твори чи лекції, що будуть передаватись ними.

Цю інформацію німці поділяють на свою й чужоземну, причім характерно, до своїх станцій акуратно відносять і Гданську (Данціг), а серед чужоземних лише одні німці містять програми і Москви. Далі за розділом хроніки з передавальних програмів ідуть статті на теми теорії й практики радіо. Тут ви знайдете і про розподіл праці на

радіо-станції та фабрики і про устаткування студії і про виголошування і окремих чималих фаховий відділ німецького союзу радіо-техників. Далі йде критична лабораторія і нарешті новини в галузі радіо-індустрії. Коли додати до цього ще листування з радіо-слухачами, то приблизний програм типового друкованого радіо-журналу змальований буде цілком.

До такого ж і близького типу радіожурналів треба віднести:

2) *Der Deutsche Rundfunk*“, *„Der Neue Rundfunk*“, *„Der Funk-spruch*“, *„Der Sächsische Funk*“ та ще кілька десятків інших.

Розкішні друковані радіо-журнали англійські, як от місячник *„Modern Wireless*“. Але рекордні в цьому відношенні американські. Звичайно величезний розвиток радіо-техники й радіо-промисловості та багатотисячна кількість радіо-станцій і мільйони радіо-приймачів живлять цей потік журналів і дають їм матеріальну базу. Поруч з яким-небудь журналом *„Amateur Radio*“ іде ще лекший і цікавий більше своїми дрібницями *„Radio World*“, але на наш смак Радянська Україна, як потенційна Америка Сходу повинна б мати журнал типу *„Radio News*“ (Радіо-Новини), де обкладинка на п'ять кольорів так і кличе пригоркнутись до свого нікельованого паперу. Фантастичні ілюстровані романи тут дають перепочинок між сухими технічними викладками. Малюнки, чертежі й ілюстрації часто своєю звучністю більше говорять, ніж сам текст, милі поліпшення технічних дрібничок ідуть шерегом за описом якої-небудь трансатлантичної радіо-телефонної станції і свіжий програм на цілий місяць кличе вас сісти за радіо-приймача і намацувати ту химерну невидиму бджілку, що з-за океанів принесе вам мед своїх звуків. Ах, як добре у нас на Україні, де немає якогось одного поганенького друкованого радіо-журнальчика, що тицьне в очі кількома розмазаними літерами на восьми сторінках брудного паперу і наразі тобі кинути шукати чогось доброго між своїх радіо-хвиль, хоч здебільша ті радіо-хвилі радянські багато цінніші від західних і всяких американських. Маємо їжу, а не вміємо подати, гарніру та смаку додати не вміємо.

РАДІО В ЗМІЦНЕННІ ЗАХІДНЬОГО УПОРУ РАДСОЮЗУ

Радіо-приймач входить у побут. В робітничому клубі, чи в сельбуді його вплив инший, ніж в інтимній дитячій кімнаті, але цей вплив безперечний. Різні смаки мусить задовольняти радіо,—але одна установка має бути незмінною: поліпшувати ці смаки і вести на вищий щабель культури.

Харківська радіо-станція — ще маленька — вона всього на 4 кіловати, та й то яку велику роботу виконує вона. Але Україна, край багатий, з технічними можливостями і індустріальним планом розвитку, може, хоче і має право мати одну з кращих в Радянському Союзі радіо-передач. Тим більше, що її вплив на Західну Європу, як першого упору цілого союзу, гратиме не тільки велику культурну роль в середині країни, але й не меншу загально-політичну роль на зовні.

Об'єднуючи в одно ціле навіть українські землі, що знаходяться за межами УСРР, впливаючи на їх психику, українське радіо буде зміцнювати позицію всього Радянського Союзу. І хто знає, може радіо для Галичини буде виконувати роль більшого підпільника, ніж агітатори комуністичної партії Польщі та Західної України.

Ніякі кордони не мають сили перед льотом електронів у радіо-хвилі. І покрайне тими кордонами тіло трудячого українського народу все ж буде зростатися й дихати одним подихом і в першу чергу може завдяки радіо.

КОНЦЕРТИ

З тих матеріалів, що приходять до радіо-станцій і просто з побочних висновків і безпосередніх спостережень можна побачити, що в масі найбільш тепло сприймаються радіо-концерти і що момент розваги й відпочинку, що його несе радіо, стоїть на першому місці перед увагою радіо-слухачів і вже на другому стоїть радіо-газета й лекція. Для переважної більшості нашої міліонової радіо-авдиторії гарний спів чи оркестр більш бажаний, ніж найцікавіша й найсвіжіша політична новина. Але це не значить, що немає таких сотень тисяч слухачів, яким цікаво вже не те, яким чином радіо-приймач співає та говорить, а цікаво, що саме співає і говорить. Більш того, першою потребою для них, першою основою слухання є не розвага, а необхідність включитись в загальний біжучий потік культурного громадського й політичного життя. Це стосується не тільки громадських і політичних робітників, але й широких кол слухачького суспільства, особливо, коли воно далеко знаходиться од столиці, од залізниць, од нормального для наших умов життєвого руху. Ми певні, що для громадського активу якогось глухого закутку провінції не менше важливо бути в курсі подій, ніж слухати з рупора самого Егона Петрі. Але переважна більшість все ж хоче розважатись більше, ніж учитись чи інформуватись. Звідси виникло й таке положення для радіомовлення, а для Заходу навіть для реклами, що в інтервалах між концертними номерами подаються лекції чи інформації та реклама. Заманюючи слухача морквою концертних номерів, вводять його спочатку може й проти бажання в суспільну, торговельну чи там наукову стихію.

Але й сама музика, а особливо спів можуть бути так скомпоновані й подані, що можуть виконувати не тільки музично-виховаччу роль, але й роль пропаганди певних ідей, стати агітаційним засобом чи то за поліпшення обробки землі тракторами, чи розвивати класову свідомість яким-небудь вдалим хоровим співом, або протиставленням пансько-неробського романсу з робітничою чи землеробською піснею.

Концерти по установці на суспільні групи дорослих слухачів поділяються в основному на три частини: робітничі концерти, селянські і концерти для трудової інтелігенції та службовців... Крім того, прийнято давати так звані мішані концерти. Сюди треба зарахувати й музичний відділ радіо-журналу „Етер“. Звичайно концерт слухати може кожний слухач незалежно від того, на кого цей концерт розрахований організаторами. Але це не накладає обов'язку задовольняти вимоги того стороннього поза установкою слухача. Так само недоцільно вислухувати дорікання якого-небудь музичного естета з приводу робітничого або червоноармійського концерту, як і смішно вислухувати вимоги й нарікання міського фелетоніста, що йому мавляв нецікава була лекція з свинарства, чи тяжнева селянська газета. Нецікава — не слухай. А от коли тобі буде нецікавий концерт, зорієнтований на твою суспільну групу — тоді лементуй, тоді вимагай. І будь певен, що твої бажання будуть взяті на увагу зі всією

серйозністю. До концертів иншого, вужчого порядку, ніж згадані три, відносяться концерти червоноармійські, молоді і дитячі. Дитячі в свою чергу скеровані бувають на дошкільників, жовтенят і піонерів. Цей поділ, хоч і не задовольняє з боку чистої логіки, але практично цілком життєвий, тим більш, що слухати піонерський не заборонено дошкільникам і навпаки — піонери можуть слухати до схочу дошкільницький, чи навіть концерт молоді.

Коли взяти той, не зовсім обґрунтований логікою, але практично існуючий поділ концертів харківської радіо-станції, то матимемо таку картину: дитячих концертів за час з 1-го жовтня 1926 р. по 15 травня 1927 р. було — 65, для молоді — 41, червоноармійських — 33, селянських — 61 і мішаних для робітників та службовців — 120.

Така пропорція може бути пояснена ще й тим, що переважна кількість радіо-приймачів припадає на міське та робітниче населення.

Треба додати, що в розуміння концерту входить не тільки музика інструментальна і спів, але й виразне читання, декламація, мелодекламація, імітаційні номери, спеціальні звукові явища і т. инш., так що сфера впливу й змісту концертів надзвичайно широка, і відтінки певної якоїсь тенденції можуть бути передані в ріжній послідовності од непомітного настроєвого флеру до чистої й наявної агітації.

Теми концертів бувають теж найрізноманітніші. Коли обминути трансляції опер, балетів, оперет і програмових поточних концертів міського життя, то спеціальних радіо-концертів, які передала харківська радіо-станція за той самий час з 1/X 1926 — по 15/V 1927 р. було 320. Якоїсь ширшої й свідомої плановості у нас ще й досі немає, але при розвиткові радіо-мовлення й поширенні радіо-концертної практики прийдеться винайти якийсь основний скелет хоча-б річного плану, де добрі трансляції можуть тільки пересувати деякі концерти, але не викреслювати їх з плану. До того треба додати, що трансляції бувають більш-менш передбачені планом лише протягом зимового сезону, а решта часу повинна мати певну сталу схему, а не живитись випадковою ловлею окремих виконавців, де, як часто буває у нас, коли зарядять мікрофон на якогось першого кращого артиста, то й гремлять ним в етер, аж доки набридне це самому артистові, не кажучи вже про слухачів.

За той час виконано було — 2365 художніх творів, з них вокальних — 1917 (81%), інструментальних — 259 (11%) і літературно-драматичних — 189 (8%).

Перевагу вокальних номерів треба пояснити як більшою приступністю для розуміння маси, так і тим, що їх легше організувати й розучувати, а також тому, що вокальні твори гнучкіші при орієнтації на певну аудиторію. Крім того вокальна українська й російська музична література мають велику перевагу над всіма иншими видами музичної літератури.

З авторів і композиторів, що їх виконувано на харківській радіо-станції, було українських — 29, російських — 28 і західно-європейських — 46. Сольних виконавців було — 439, ансамблів — 137.

Перед більшістю номерів музкерівник дає пояснення.

Перед українським радіо-концертним ділом стоїть проблема вивчення специфічних сторін виконання й передачі по радіо музичних і мовних номерів, утворення спеціальної студії-школи радіо-виконавців, а також відповідного відділу музики й драми для радіо в наших музичних і драматичних вузах. Радіо має більші

перспективи ніж кіно, бо треба сподіватись, що радіо прийме до себе кіно, як один з секторів своєї роботи. Проблема телебачення вже розв'язана. Технічні поліпшення не за горами. Всі опери й драми, кіно, концерти симфонічні й камерні будуть мати першим завданням творити для радіо — для мільйонів одночасних слухачів і глядачів, а вже тоді додатково їхньою роботою буде обслуговувати рівнобіжно й кілька тисяч глядачів свого студійно-театрального помешкання. З зорової трансляції для радіо інші театри й концерти перейдуть на ґрунт основного радіовиявлення, а гра чи спів для тисячі другої буде лишень побочним завданням наших митців мабуть найближчого часу.

ЛЕКЦІЇ И ДОПОВІДІ

Але, крім практичної роботи й ріжного роду служби, що її виконує радіо, крім розваги, що її несуть за собою радіо-концерти, крім організації суспільної думки й інформації, що їх у собі несуть радіо-газети та журнали, — є ще четверта галузь, що її обслуговує радіо — це суспільна освіта в широкому розумінні цього слова.

Ви уявляєте собі, що може розносити по широких просторах нашої малоосвіченої батьківщини радіо-хвиля, наприклад, зимовим вечором, коли є дозвілля. Не все ж і розважатися. Багато є молодих і старих допитливих розумів, що тягнуться до знання, і що тільки глуш, чи матеріальна неміч не дозволяє їм піти в технікум, університет, на лекцію. І от, уявіть собі: в той час, як уже відпочилося на розвазі, послухали вже навіть німецьких розпусних, чи радянських цнотливих фокстротів — десь там у столиці в залі, де читає публичну лекцію професор з європейським ім'ям, ставлять мікрофона і радіо, взявши дріб'язок енергії професорового звуку, збільшивши її в мільйони разів електричною силою, перетворивши звук в потоки радіо-хвиль — мчить те знання, той трансформований розум людини за тисячі верст понад іскристими од снігу полями і пухнатими лісами і залітає в ті приймачі, де якраз сидять люди, що прагнуть вчитись, знати. Яка насолода, який зміст і яка зручність. Кращого вечірнього університету собі й уявити не можна, як оцей з найкращими вченими силами, з мільйоном слухачів, розкиданих по великих обшарах планети.

Звичайно, радіо, що живе всього якийсь десяток років, не могло ще собі вишукати організаційних форм такої нової велетенської школи. Але те, що робиться вже — це великий початок, а незабаром „радіо-університети вдома“ будуть не менше розповсюджені, ніж тульські самовари.

Ми вже не кажемо про те, яким великим допоміжним учбовим засобом може бути радіо-приймач у школі. В Америці в тому відношенні вже дещо зроблено. Правда, ми не маємо ні їхніх засобів, ні технічного розмаху, а звідси і того досвіду, але життєві вимоги зроблять своє: ми все це мусимо мати! Ми гадаємо, що не тільки майбутні радіо-дитячі журнали будуть мати виховавче й учбове значіння для нашої школи, але й лекції й особливо радіо-малюнки зроблять цілий переворот у шкільному ділі. Коли кіно може багато допомогти школі, як навчальний прилад, то радіо сміливо може заступити поганого вчителя.

Вже й ті начатки лекційного діла, що зроблені через радіо по цілому світі й на Україні зокрема, говорять про те, що радіо може

й повинне стати величезним навчальним закладом, особливо для широких просторів провінції.

На жаль, консервативність людської думки, навіть такої, що покликана суспільство освічувати й вести вперед, як от Наркомату Освіти, ця консервативність ще й досі не дозволила широко поставити питання освіти через радіо, що їх в зародкові й самотужки тягне невеличке коло радіо-робітників.

Не маючи ні часу, ні педагогічного досвіду, а керуючись лише широкою громадською потребою, правда без якогось свідомого плану, наприклад, харківська радіо-станція за кінець 1926 і початок 1927 року зуміла влаштувати й передати 218 лекцій. Але це капля в морі, проти того, що треба було б зробити.

Той досвід лекційний, що його мало українське радіомовлення, можна було-б розбити на такі приблизно групи лекцій, бесід та доповідей: 1) група політбесід і доповідей, 2) радянське будівництво, 3) кооперація, 4) бесіди агронома, 5) наука й техніка, 6) культура й 7) оборона країни.

До лекційного матеріалу першої групи треба віднести політичні доповіді на теми міжнароднього, партійного й громадського життя, що їх робили як офіційні представники ЦК КП(б)У, ЛКСМУ, так і кращі лектори.

До того ж відділу треба віднести лекції в галузі теорії марксизму й лєнінізму, політекономії й т. инш. За час з першого вересня—1926 по перше квітня 1927 року лекцій і доповідей цієї групи відбулось — 22.

Другою й одною з найбільших груп лекцій, що передавались з харківської радіо-станції — було радянське будівництво. За той же звітний період лекцій цієї групи прочитано — 56. Сюди треба віднести такі цикли лекцій, як відновлення народнього господарства, індустріалізація, електрифікація, режим ощадности, далі економіка України, перевибори до рад, юридичні бесіди, перепис населення й т. ин. На превеликий жаль, не було, наприклад, жодної лекції по пропаганді й поясненню переваги метричної системи для населення, жодної лекції протипожежного характеру й т. д. й багато інших. Відсутність робітників та організаторів у галузі радіо-лекційній, а також звідси відсутність якогось певного плану дається тут дуже в знаки.

Третя група лекцій кооперативних. Її властиво можна було-б віднести до радянського будівництва, але тому що кооперація покликана відігравати таку величезну роль в економічному житті нашої країни, цю групу лекцій прийшлося розвинути окремо. Сюди й увійшли лекції з різних видів кооперації — сільсько-господарської, споживчої, молочарської й т. инш. Кооперативних лекцій за той же час було 20, беручи на увагу ще й вихід кооперативної газети.

В житті нашої країни, як відомо, сільське господарство є ще й досі гегемоном. І не віддати йому належної уваги в лекційній роботі по радіо було б великою помилкою. Коли селянська газета віддає належну увагу всім сторонам сільського життя, то бесіди тут мають характер переважно агрономичний, де крім науки про поле, ліс, луг — іде наука про бджільництво, скотарство. Бесід агронома за той же час було 17. Цікавий для певних кол радіо-слухачів є відділ лекцій — наука й техніка, де крім природознавства і технічних знань окремо відзначається курс лекцій з радіо-техники. Ця група лекцій, крім радіо-технічного циклу, зовсім у нас ще не розвинута. З 27 лекцій, що припадають на цю групу, 24 було радіо-технічних.

Нарешті, крім лекцій, присвячених обороні — 11 (Червона армія, Авіахем.), найбільша група лекцій з галузи всіх відділів культури — 64 лекції. Тут і літературна мова (правописна гарячка), тут і мистецтво, і мова есперанто, і фізкультура, і санітарна освіта й антирелігійні знання.

Як бачимо, один побіжний огляд радіо-лекційної роботи говорить про ту велику можливість поширення культури, коли як слід поставити лекційний бік, а головне радіофікувати як-найширші шари населення країни.

Радіо дає змогу підійти „вплотную“ до найширших наших закутків із живим творчим знанням і образним малюнком — не тільки кращим артистам, чи провідникам громадської й політичної думки, але й ученим силам. Ми стверджуємо потребу існування кількох (що найменше — трьох) радіо-станцій одночасно, що спеціалізувалися б і розподіляли б роботу кожна в окремій галузі науки, мистецтва й політичного життя. Треба, щоб через радіо-станцію „обшаралась“ не тільки та незначна група громадських, мистецьких і наукових сил, як от крім згаданих раніш, ще Петровський, Буценко, Авдієнко, Остапенко, Семковський, Синявський, А. Касяненко, а й усі інші найвизначніші сили нашого радянського життя послали свою думку й емоцію в маленькі розсіянні по закутках радіо-приймачі, що ждуть, чекають найкращих слів нового життя. Вростання в наш побут такого радіо-мовлення швидким кроком вестиме нашу країну до брами вищої культури людства.

РАДІО РОЗВАГА

Ще одну галузь побутової роботи радіо треба згадати — це передача в етер різних розваг, завдань, ребусів, шахів і як забавлятися гуртом увечері, як влаштувати особливий цікавий вид фантів. Радіо тут може не тільки стати порадником, але й безпосереднім учасником новітніх різних вечірок і кабаре, як живий дійсний, цікавий і високо розвинений член гуртка чи клубу, конференсьє, що може допомагати веселитись, будити ініціативу гостей, закликати, командувати й радити. Адже кожному відомо, як іноді молоді гості, зібравшись у клуб чи до дому кудись, не знають, що їм робити, щоб по людському розважитись. Танцюють без ладу, балакають по дурному, а далі що...?

От-тут-то і може виступити на кін радіо-конференсьє, що буде правити розвагою за живого чоловіка, який не завше може знайтись.

Далі, як розважити малих дітей. Тут кожний в міру вмілости імпровізує. Але є батьки, чи знайомі, що можуть винайти швидко цілу машину, ніж спосіб розважити свого хлопчика. І тут радіо може й повинне стати в допомозі цим побутовим необхідностям. Воно може розказати, як з дев'яти квадратів, складених з 20 сірників, зробити два квадрати, воно явиться тим цікавим дядьком, що розкаже, вже розказує цікаву казку на ніч, якої не втне ні мама, ні папа. А яку це поміч дасть в наших колективних дитячих дошкільних установах — про це годі й говорити. Начатки цього за-кордоном є. А коли у нас?

А передача радіо-шахових турнірів, що почала практикуватися у нас, шашкові матчі, завдання — хіба це не культурна розвага й відпочинок для найширших кол суспільства? І тут необмежені можливості просякнення радіо в побут. Одним словом, радіо в побуті може й повинне стати більш незамінною річчю і такою ж звичайною, як

самовар, примус, книжка, керосинова лампа, коли не електрична, газета, грамофон. При чому радіо, надіємось, зможе не тільки бути остільки ж потрібним, як ці всі згадані речі, але й зможе їх всі замінити, особливо з розв'язанням проблеми передачі великої кількості енергії на віддаль і з удосконаленням передачі по радіо малюнків і кіно.

Вже й тепер, коли порівняти наше радіомовлення з переважно крамарським (реклама, біржа) і задури-голову розпусним західно-європейським та американським, де більш транслюють кабаре, ніж дають щось нове, де лише незначна частина часу віддається на більш-менш корисне для суспільства радіомовлення та й то покривлене ідеологічно, то побачимо всю перевагу нашого радіо перед чужоземним. Але технічно й організаційно наше радіо-мовлення, як відомо з попереднього, лише вбирається, як то кажуть, в палки. Ще багато йому треба сили й суспільної уваги, щоб підвестись хоч на такий рівень, як це сталося із радянським кіно.

Це, звичайно, не значить, що на Заході немає певних досягнень і в культурному радіомовленні. Звичайно є і більше, ніж у нас, але воно там мало змогу пробитись з середини мотлоху, розкиданого в етер на величезному по кількості засівові радіостанцій, і деякі з них дійсно натрапляли на щось нове й корисне в радіо-мовленні. З 600 американських радіомовних станцій міг лише десяток-другий випадково в різних місцях найти щось нове поза постійним для них крамарсько-буржуазним і біржово-фокстротним обслуговуванням.

На великому полі досвіду можливі і великі винаходи, але треба зазначити, що поки що не культурна установка керує здебільша західним радіомовленням. Його може тільки дати вимога широких мас, що прагнуть цієї культури. І це можливо в першу чергу у відродженій Жовтнем країні Рад.

РАДІО-ПРОГРАМИ НА ЗАХОДІ І В НАС

Коли ми побіжно глянемо на програми радіо-мовних станцій світу, то побачимо такі тенденції. Найближчі до нашої радіомовної установки — німці. Вони з головних радіостанцій дають чималий не тільки музично-вокальний, але й лекційний матеріал і навіть політичні інформації. Звичайно, класова суть німецького сучасного устрою так і пре в етер. Там і лекції на божественні теми і різдвяна меса з кірхи і лекції, де рідко запахне хоч нятяком на революцію. Але все-ж німці намагаються охопити крім кабаре-тно-фокстротної аудиторії ще й иншу широку масу слухачів. Музичні номери в німців здебільша серйозні і навіть часто трапляються вечори сучасних композиторів. Проте в основі німецька музика товчється десь коло романтиків. Провінціальні радіо-станції дають здебільша легку музику та оперети.

Чехи, як надзвичайно музичний народ і з великою музичною культурою, заповнюють свої програми майже виключно музикою. Використовують вони широкі поклади музичної творчості з нахилом подавати ближчу до сучасності музику, ніж це в масі роблять німці і головно інструментальну. Не забувають вони пропагувати як слід і своїх композиторів та послідовно сіють в етер свою чеську музику.

З французького радіомовлення досить солідно справа стоїть в Парижі — особливо на станції вежі Ейфеля. Звичайно, солідного буржуазного мотлоху і спекулянтських католицьких та салонних вправ там теж не бракує, але й чекати иншого од них не приходится. На чийому возі радіо їде — того й пісню веде.

У французів музика переважає вокальна, а на провінціальних станціях ще й шантанного характеру. Зате Лондон — той фокстротує й танцює та передає матчі футбольні, кінські перегони, розваги. Але головно танцює. Правда, англієць, як добрий сім'янин, віддає належну увагу й дітям. О 5-й год. вечера — 45 хвилин дітям. Але головне танці й музика до танців. Інші станції Англії транслюють Лондон. Всій нашій непії, якій може б'є в ніс наше радянське радіомовлення радимо слухати Лондон. Цензури на радіо немає.

Тепер уявіть собі всю покрішку земної атмосфери. Тисячі радіо-станцій в різних місцях планети сіють в різні боки хвилювистий біг електронів, наповнених звуками, словами. Весь етер двигить звуками, що летять, осідлавши нечутливу для вуха радіо-хвилю. Досить приставити електричне вухо радіо-приймача — і ви в кожній точці земної кулі включаєтесь в те всеземне двигіння звуків. Вони переплітаються, перетинаються, заважають один одному і розминаються, щоб далі мчати. На вуха і в очі має налягати злива тих чарівних чи жорстоких звуків, де ви приєднуєтесь до бігу подій на планеті, де відчуваєте радість і болі кращих музичних геніїв. Світ стає наповнений для вас новою звуковістю, безмежно ширшою, аніж обмежені вигуки вашої околиці...

Ви ростете у простір.

Ваш інтелект матеріально заглядає зараз, в ту хвилину в найдаліші закутки планети, ви чуєте, як ідуть кораблі, подаючи сигнали, як перегукуються полярні мисливці з керовниками дирижаблів. Ви чуєте, догадуючись про зміст, коварні розпорядження англійського золотого черева своїм австрійським, чи польським виконавцям, ви слухаєте похід Червоної армії попід стінами Кремля, де лежить великий Ленін, ви, нарешті, чуєте, як зомліває скрипка Сігетті, як фокстротує передсмертним здриганням одцвітаюча класа, як рикає Мойсі, як нашіптує хтось дітям — і ви захоплюєтесь всеземним життям людства, що крізь болі й конфлікти, як сліпорожденне кошеня тикається й шукає шляху до теплого майбутнього. Яка велична картина!

Але то ще не все. Взавтра ви це вже й побачите, а після завтраго запряжете енергію електро-магнетних хвиль і полетите туди. Немає кордонів для ходи розуму людського.

К. ВАНЧЕНКО

Спогади українського лицедія

Розмови про
Закаспій

Наслухавшись розмаїтих оповідань о страшенній тропічній жароті і спеці, о всіляких маляріях, пендинках, солітерах, жовтій пропасниці, о тиграх, леопардах, голодних шакалах, тарантулах, скорпіонах і подібній мерзоті, я такий був переляканий, що ні за які всесвітні добра не згожувався вирушати у далекий Закаспій. Мені моє життя і моєї сім'ї було дорожче за ті добра, яких мені наобіцяли.

А запрошували мене у цей край давно і не раз, тепер вже небіжчики-антрепренери: і Васильєв-Вятський, і Деркач, і Міров-Бедюх. З Міровим-Бедюхом я якось розмовився серед сезону і опинився без місця, коли він запропонував подорож до Закаспія.

Закаспій того часу, а минуло з тієї пори вже літ 30, здавався мені піщаним пустирем з невимовною спекою, з дикими тубольцями, які мають ворожий настрій супроти своїх гнобителів-руських, з невеличкими городками, заново заселюваними, з жменькою воєнних і чиновників, посланих туди не по добрій волі для насаджування культури, щоб що-хвилини дрижати за своє існування, зане небезпечність була велика: з одного боку — дикий нарід, з другого — ті звірі і гади, а з третього — хвороби і недуги, винятково у тому краю існуючі. Не даром уряд закликав туди охочих чиновників і воєнних і платив за те подвійне жалування.

Особливо багато страховини розповідав о тому краєві наш театральний кравець Ромуальд Грудницький, — варшавський поляк, що служив там у салдатах і привіз з собою до Росії три зміни місцевих хвороб: малярію, солітер і пендинку, яка відгризла у нього половину колись великого польського орлячого носа.

Не спокушали мене і ті докази, що там актори наживали гроші, а особливо розжились антрепренери Васильєв-Вятський, Деркач, Малиновська та інші. Я боявся того краю і ніяка користь мене не зваблювала.

Здавалося, не судилося мені побувати у тім краю.

Влучив я туди вже 1909 року і ось при яких обставинах:

Антрепренер Д. А.
Квітка-Іванів

У фатальному 1909 р. у Саратові, постом, я до щенту потратився, ліквідував справу і, давши собі слово ніколи більше не головувати у театральній справі і одібравши запрошення від одного українського антрепренера Д. А. Квітки-Іванова, вирішив їхати до нього в Тамбов. За того антрепренера я чував багато де-чого негарного, і служба у нього не обіцяла мені нічого доброго, але я поїхав до нього, не маючи на меті ліпшого. Заздалегідь постом місця не шукав, а піст кінчався і усі трупи були вже зформовані. До того ж я прочитав у часописі „Русское Слово“ широковісне оголошення, що українська трупа Квітки-Іванова літом мав грати у Москві, а побувати в столиці завше цікаво, до того ж я в Москві мав гарний поспіх і давненько не бував

Як дякуючи Квітці-Іванову я згодом уллучив у Закаспій, то о цім антрепренері я повинен поговорити з деякими подробицями, бо це тип підприємника дуже цікавий у театральному колі і о ньому варт поговорити окремо.

Уявіть собі невеличкого, миршавого чоловіка, літ за 35, з бігаючими очима і обличчям, подібним на виснажену цитрину, з рудими вусиками, як у таргана, з тоненьким улесливим, медотекучим голосом, лисячою манерою, і коли б не розкішне каштанове волосся, що звисало аж до плечей, надаючи його непоказній істоті деяку статечність, то він мав би зовсім нікчемний і плюгавий обрис.

Колишній поганий шантанний куплетиста і танцюриста, аби-який актор на сцені, погано балакаючий по-українськи, неосвічений і малописьменний, Квітка-Іванів протягом багатьох літ тримав українську трупу, і у нього служили досить відомі українські актори. Але то був антрепренер відомий і ухвалений „неплатільник“, до нього йшли служити при великій і надзвичайній нужді. Трупа його ніколи не мала доброго успіху, а тягла жалісне існування. З усякого міста його голодні актори виїжджали з авантюрами, не платячи за помешкання, за обіди й харчування, і де побувала трупа Квітки — там об акторах складалася така слава, що опісля взагалі всіх акторів цурались, як чуми і зарази. Бідологи ті актори. Ніхто, звичайно, про те не знає, що актори не винні, — їм не заплатив антрепренер, а через те і вони не змогли розквітатись з своїми боргами.

Вся річ у тому, що Квітці-Іванову театральне підприємство було лише приводом для всіляких гешефтів. Йому і трупа зовсім була не потрібна, а потрібна була лише фірма підприємства, реклама, таблиця, шильда, щоб його прізвище, яко антрепренера, пишалося на оголошенні і він був відомий у певному городі, а там він заводив знайомства і знаходив, кого заманити у лабеті, укоськати й облапошити.

Ніхто б не подумав, глядячи на таке миршаве, непоказне створіння, що цей чоловічок, приславшись через щось і для чогось до театральної справи і нічого в театрі не розуміючи, наробив боргів по різних містах російської держави на десятки тисяч, облапошив, обшахрував і обездолив сотні касирів, контрольорів, управителів, що попали у його лабеті, як рибка на принаду і довірили йому свої зберігання на заклад по службі або у борг без віддачі. А довіряли йому бідологи часто останні грошенята, зваблені гарним жалуванням і легкою працею. Коли б він не мав на собі театральної шильди, йому ніхто не довірив би й копійки, а як антрепренеру, довіряли і несли свої грошки на згубу.

Квітка, врешті, був добре відомий своїми учинками і у Ташкенті, і у Закаспії й навіть у Семиріччі. Тут він орудував мало не десять літ, і у багатьох містах його жертви і по сей час його згадують і забути не можуть.

Один з незчислених прикладів шахрайства і довірливої простоти я зараз приведу. Те сталося при мені, коли я приїхав служити до нього у Тамбов.

Квітка найняв у Тамбові цирк-театр Пікуліна, а в Харкові спорудив українську трупу, аби з Великодня почати у Тамбові вистави. Грошей на дорогу акторам і на аванси не було а ні шеляга.

Проїжджаючи з Харкова у Тамбов, він у Вороніжі в місцевому часопису прочитав оголошення, що якийсь Мішков шукає місце касира і дає заклад на 1.000 карб. Ото Квітка і намітив його для своєї жертви. Робить таку махінацію: їде у Москву і оголошує в „Русском

Слові“ і других видатних часописах, що на літній сезон у Москву приїжджає з півдня відома українська трупа під орудою Квітки-Іванова в складі до 100 виконавців, все відомих артистів — Кропивницького, Заньковецької та инш. З таким оголошенням в кешені вертає до Вороніжа, займає найдрожчий пок-й у кращому готелі і викликає по оголошенню того самого Мішкова. Мішков — машиніста залізниці, відібрав за каліцтво при розбитті потяга відшкодування — в сумі щось 3.000 карб. Квітка запросив його до себе, запропонував служити в своїй трупі за касира, виманив 1000 карбованців, як заклад, і зник.

На таку вудочку Квітка піймав не одного простака.

У Тамбові зібралась трупа, як-то кажуть, — шантрапа з гультипою, але по складу досить велика. Інтереси пішли зразу погано, справа провадилась невміло. Хотів я ще з Тамбова повернути голоблі, але Квітка мене уламав. Поїхали далі, в Саратов, побували у Казані як раз в часі виставки, доїхали й до Самари. Наш антрепренер вже задовжав всім жалування аж за два місяці, а мені за три, і видавав на харчування часто по 20 і 30 коп. в день. Не помагало й те, що Квітка в той час облапошив мало не десяток касирів і контролорів. З усякого міста трупа виїжджала з авантюрами. Словом, то була якась кошмарна справа, жахливішої мені ще не доводилося бачити. Мені, як старому акторові, й не подобало-б служити у такому брудному ділі, але те бідолашнє діло трималось лише на мені, і коли б я покинув, то давно б справа та занепала і уся та галайстра, що зібрав Квітка, мусила б голодувати. Жалкуючи неповинних людей, що опинилися в такому критичному стані, я і не кидав їх. Квітці і театри давали, дякуючи тому, що я був у складі трупи, а мене вже знали, як керовничого театральної справи з хорошого боку.

Актори навіть обвинувачували мене, що й вони поїхали до Квітки, знаючи, що я буду в складі його трупи. Пропонували викинути Квітку і мені самому покерувати справою, але я відмовився і чекав тільки, коли те діло само собою закінчиться, до того ж більшість трупи і так розбігалась, хто куди. І ото в Самарі той кінець повинен був настати, бо їхати було нікуди, а збори, які ми мали, даючи вистави, у Народньому домі, ледве покривали вечерові витрати.

Утім відбираємо запрошення з Ташкенту від виставочного комітету — приїхати туди на виставу на умовах досить корисних.

Квітка полетів до Ташкента, роздобув там грошей на дорогу (теж взяв касиршу з закладом, а після, звичайно, заклад не вернув), переслав ті гроші нам у Самару і я з великою неохотою, але схилившись на благання товаришів, наважився їхати у той далекий, невідомий край, якого так жахався.

Після трьохдогової трасенини у вагонах залізниці, ми з Оренбурга, по безкрайому, піщаному „голодному“ степу добрались до Ташкента.

Пам'ятаю — приїхали раннім-ранком, став я у досить непривабному готелі „Орієнт“ і, не вважаючи на стомлення після такої далекої подорожі, рушив обдивлятися місто і його цікавості.

Ташкент, признаюсь, зробив на мене добре вражіння... Не вулиці, а широченні тіністі алеї, на зразок наших приморських здоровниць. Усе потопане у зеленості і садах... Чудова рослина, — сріблясті тополі, густі корогачі, плакучі верби, даюркотливі арики, легке й приємне для грудей повітря. І справжнє літо, не вважаючи, що був

кінець вересня. Походив я по головній вулиці — тиша і спокій, руху аж ніякого... Дивувався, — виставка, а так мало руху, але зауважив, що було досить рано...

Читаю оголошення на стовбах...

Цирк — боротьба, аж три кіно, два шантани, драма „воїнственої“ дами Сигулиной, що вславилась авантюрами в часі Японської війни і давала вистави з своєю трупю мало не в окопах під гуркотіння гармат і свист куль. Далі — гастролі старого Маріуса Петипа з своєю трупю, оперетта Валентеті... Та ще й нас принесло...

Охо-хо-хо! Наче б то трохи й забагато розваг для Ташкента, — подумав я.

— Але — виставка...

Тут пригадалась мені виставка у Казані, звідкіля ми два місяця тому назад ледве вирвались... Туди теж наїхало багато розваг, надіючись на виставку: Ге, Комісаржевська, цирки, оперети і так-же, як і ми, горіли звияжно і чудно... Якось мимохіть і тут почувся чадок від горіння театральної справи... І прозір нерадісний... Росія далеко, а подоріж по шпалах, та ще на такій пустоті, яку ми проїжджали, далеко не втішна...

З такими чорними гадками я доплентався і до території виставки, що, як виявилось, містилась не у чорта на кулічках, як звичайно буває по інших містах, а у самому осередку міста, займаючи два городських сада.

Думи мої не одрадісні були зворушені страшенним ревінням не то хижого звіря, якоїсь осібної породи, не то так званої „морської сирени“, що вчувалася, звичайно, в туманну погоду в тих приморських містах, де не було кишля, а пароплави зупинялись на рейді.

— Що то реве? — з жахом запитав я йдучого мимо салдатика у червоних шкіряних штанах.

— Та це-ж сартівська музика на виставі, — пояснив він мені.

— Фу-у!.. гарна музика, — подумав я, — від якої в мене комашня забігала за шкурою і волосся стало дуба... Але пригадав, що я в Ташкенті, а Ташкент в Азії, а в азійських сторонах багато дещого надзвичайного.

Під ниматуючі душу звуки тієї музики, я почав оглядати виставку.

Загалом виставка, після казанської, здалася мені мало цікавою. Цікаві були лише виділи: місцевих виробів, військовий, яко історія завоювання краю і паланка рідкостей еміра бухарського, всі інші виділи були й надто звичайні і не цікаві.

Не здивував мене і „гвіздок“ виставки — величезний дерев'яний „тульський самовар“, досить невдалої роботи; на казанській виставці цікавіша була „пляшка пива“ заводу Петцольда, що містила в собі цілу ресторацію.

Провештавшись так годин зо-дві, я сів опочити в буфеті за столиком за пляшкою пива. І в тому буфеті неймовірно дер вуха якийсь не то персіяньський, не то кавказький „оркестр“ з дудкою і зурнами.

— Що-ж міститься отут, в цьому хліві, і чого його не відмикають для огляду публічності? — запитав я сидячого за другим столом панка, показуючи на якийсь довжелезний будинок, подібний не то на клуню, не то на великий хлів.

— Ви помиляєтесь, добродію, то не хлів, — то наш храм Мельпомени, літній городський театр. Сьогодні тут починають вистави „малороссы“, — пояснив він мені.

— А-а, так оце й є театр? — здивувався я.

— Еге...

— Але й театрик у вас, зовсім не виставний будинок.

— І не кажіть... Кепсько пописались наші батьки города, навіть не додумались за-для виставки облицювати цей наш хлівець, як ви правду мовите, яким-небудь трафаретом. У нас правдиві азіати,— на чорт-батька зна що тратять грошики, а на діло — грошей нема.

— А як ви думаєте, паноче, українці матимуть збори?

— Сумнівно... Дуже багато на нашу виставку розваг понаїхало. А виставка що? Приїжджих мало, а у місцевій публічності пороку забракне... Сартівня нічого не розуміє і не ходять до театру. Кажуть, мало не всі підприємники закінчили з утратами і роз'їжджаються, а роз'їдуться — тоді мабуть підуть дивитись і українців. Тут у нас тільки одна стара Маліновська робить інтереси. Театр їй дають даром, навіть ще з допомогою, трупа у неї завше гарна, грає звичайно з Великодня два місяці в кращий час до жароти і заробляє по кілька тисяч. Вона вже взяла своє за це літо і закінчила, а понаїхали другі й горять, так мабуть і з українцями буде.

Вернувся я з виставки й надто не у веселому настрої. А примічав я не раз, коли приїдиш у місто і настрої у тебе невеселі, то й інтереси будуть невеселі. Кажуть, — не вір прикметам, а я скажу, що й прикмети часто збувались.

Звичайно, — вірити у погані прикмети є глупство-дитинство, але у такій непевній справі, як театральна, що часто залежить від щастя і фортуни, як у грача в карти, народжується багато усяких поганих прикметів і забобонів; у ті прикмети, якимось мимохіть, приходилось вірити, аби минути лихої години. У ті прикмети вірили й досі вірять майже всі старі актори і антрепренери. Прикмет тих багато, пригадую кілька з них: не вільно було в театрі свистати, — свистати буде в касі. Заборонялось лузгати насіння, шити і гаптувати на сцені. Перший квіток в касі не продавати бабі, а добра прикмета, коли перший квіток купить хлопчик. Не класти оголошень о виставі на ліжко, — проспиш збор. При мені антрепренер С. Н. Новіков, коли хтось поклав оголошення на його ліжко, — кинув ті оголошення у піч, а велів надрукувати нові. Антрепренери Черепанів і Жамсон не дозволяли з початку сезону і до кінця вимітати з каси сміття і стирати пилюку. Погана прикмета, коли приїжджавш у місто і по дорозі що-небудь зламається і затримає візника. Ця остання прикмета збулася на мені. У Саратові, їдучи з вокзала до готеля, у візника обламалась вісь, і що-ж би ви думали? Справа наша не проіснувала й двох тижнів, — рушилась, антрепренер утік і мені прийшлося голодувати мало не два місяці.

І ото прикмети й ознаки на Ташкент не подавали доброї надії...

Повернувши з виставки додому і поділяючись з жінкою вражіннями, які на мене зробив Ташкент і виставка, відбулась така можебилиця: з'являється хазяїн готеля, — товстючий вірменин з величезним носюрою і пропонує:

— Пожалуйста, — освободи номер.

— Чому-ж то? — питаю здивований.

— Потому что ты актер, а актеров ми не любим.

— Через що-ж то у вас така нелюбов до акторів?

— Потому — актери скандалы делают, денег не платят.

— Завіряю вас, добродію, що я завше і гроші плачу і скандалів не вчиняю.

— Пожалуйста, поезжай в другую гостиницу... прошу тебя... Ми актера не желаем, номерной не знал,—пустил, думал—порядочный пассажир... Пожалуйста, освободи номер...

Я подав йому четвертну бумажку.

— Візьміть з мене наперед за три добі, але я не виїду, доки не винайду собі другого помешкання.

— Пожалуйста уезжай, ищи другую квартиру... Не любим актеров. У нас стояли актеры, ели, пили, денег не платили, скандал устроили, полиция составила протокол, я должен был платить штраф... Пожалуйста, уезжай...

— Добре, добре, завтра винайду помешкання і переїду.

— Пожалуйста... мы не любим актеров... Пустиш актера, наживеш беду...

Базікав він, ідучи, вже трохи зм'ягчений, одібравши від мене гроші наперед.

Виходить,—не тільки там, в Росії, де такі випадки з акторами частенько трапляються, а вже й тут актори зарекомендували себе погано.

Увечері—перша вистава і враз невдача: через щось не одібрали ми театральних речей з залізниці і прийшлося постановлену на оголошенні п'єсу замінити другою.

Кінець антре-
призи

Все-ж спочатку інтереси шли не зле, але в жовтні вечорами похолодало, публічність перейшла на зимове шпаціювання на Соборку і в кінематографи і у нас в кінець загальмувало. А там в трупі почалося безладдя. Антрепренера нашого, Квітку, що вже задовжавсь трупі мало не за три місяці жалування, скинули. Частина трупи відділилась, зформували товариство, під орудою Каневського, поїхали в Самарканд, а ми, що zostалися, вирішили теж давати вистави самостійно, під моєю орудою, і вирушити в подоріж на Фергану. Взяли й Квітку, але вже як передового й управителя.

Так сумно закінчилась антреприза Квітки-Іванова, що завіз нас у чужу, далеку сторону за три тисячі верстов від рідного краю.

Товариство

І ото знов треба було мені скласти аби-яке діло і рятувати себе і товаришів у лихий пригоді.

У той час вже дана була деяка свобода українському слову. Українська письменність почала пильно розвиватись, з'явилося багато драматичних творів не тільки побутових, але й з осередка інтелігенції і перекладів з інших мов. Давно в мене зріла думка скласти українську трупу з поважним репертуаром п'єс як сучасних, так і класичних, без хора, оркестру і без „преславетних“—„горілки“ і „гопака“... Тепер-то було можливо такого досягти і навіть необхідно, зане ні хору, ні танцюристів у складі нашої трупи не було, а було кілька гожих акторів, з якими можна було попрацювати і налагодити справу.

Своєю думкою я поділився з товариством, але вони поставились до того доволі скептично, все-ж вирішили „спробувати“.

У мене була дозволена цензурою п'єса „Сем'я каторжника“ Джія-кометті, в перекладі, і ми тією п'єсою вирішили почати свою „поважну“ артистичну діяльність. Виставили уперше в Ташкенті на од'їзд трупи. Я виступав в ролі „Коррадо“. Вистава дала невеликий збір і прошла й надто мляво: Актори мої плуталися у новій, незвичній обстанові, збивались з літературної мови і взагалі все вийшло навіть дуже невдало. Та й публічності вистава не сподобалась. Чути було

розмови:—ми звикли бачити „малороссов“ в їх побутових п'єсах, а вони нас поштують перекладами з волоського. На те у нас є російські трупи. Нам подавай „гопак“ і співи. Такі розмови чути було не тільки з осередку російської публіки, але й свої, українці, яких у Ташкенті є більше половини, згоджувались з такою думкою руських, вважаючи, що ми, „українці“, до того не доросли. Виходить, що мої заходи відразу впали, зане такої ж думки треба було сподіватися і надалі в тих містах, які ми намітили для подорожі. Прийшлося, як то кажуть, повернути оглоблі і взятись за старий, заялосений репертуар і виставляти заради інтересів усяке ка-зна-що, до того-ж не тільки українське, а й російське, включно до „Бедных овечек“ і „Шерлоков Хольмсов“.

Першим етапом нашої подорожі ми намітили м. Андіжан у Фергані і послали туди Квітку принайняти для наших вистав залю місцевого клубу.

Грошей на дорогу не було, але Квітка так спорудив, що з Андіжана приїхав за нами буфетник клубу татарин Джафаров, дав гроші і взяв нам квітки на проїзд по залізниці.

Обмовлюсь, що гроші буфетник давав з великим незадоволенням після такої розмови:

— А у вас есть молодая, красивая барышня, чтобы с гостем погулять, поужинать, буфету торговлю давать?..—спитав він вже на вокзалі, коли ми мали від'їжджати.

— Ні, вже вибачайте, добродію, у нас таких „барышень“, щоб з гостями гуляли, нема, у нас все жінки заміжні, сімейні.

Така відповідь прийшлася й надто не до чмиги підприємливому буфетникові, що збирався добре торгувати в буфеті в надії, що у нашій трупі будуть і паскудниці.

Його товстощу і рябу піку аж скривило з досади і розчарування.

— Ай-ай. Успеха не будет, сбора не будет, ничего не будет. У нас публика уважает веселое общество, веселых дам... Ваш Квитка обещал другой фасон... Знал—не давал бы денег...

Як опісля виявилось, Квітка дійсно наобіцяв буфетнику всякої всячини і завірив його, що наші жінки мало не шантанного наладу. За це ми добродія Квітку й зовсім одшили з нашого діла і він кудись зник.

Проте й ще не вгамувався. Через рік після того він знов заявився до нас, коли ми були у Мерві. Казав, що їде з Верного в Росію набирати трупу. Виявилось, дійсне, він побував у Вірному і обов'язався привезти туди трупу, взяв у комерційному клубі на експенси 1500 карб., але поїхав і більше не вернувся. А кілька літ тому назад в Ташкенті до мене заявився якийсь нещасний чоловіча з Київ, шукав антрепренера Квітку-Іванова і розповідав, що той узяв його касиром з закладом в 500 карб. і послав сюди в Ташкент, де повинна бути його, Квітки, трупа, якої, звичайно, тут не існувало.

Бідолага опинився в страшенній скруті, голодував і вибрався з Ташкента в Київ мало не по шпалах. Опісля того я про Квітку не мав ні слуху, ні духу.

І отаких-то пройдисвітів „антрепренерчиків“ було чимало у нашому українському театральному ділі, ділі й без того обездоленому, вкрай забрудненому всіляким збродом, що напосівся на нашу справу за-ради легкої наживи, як вороння на падло.

В Андiжанi

Ми у Андiжанi...¹⁾

Городок невеличкий, при будинках величезні сади двори й пустирі, через що займає велику площу. Коли б він був збудований так тісно, як наші російські міста, то не займав би і третьої частини тієї площі, що займає. Поділяється на два городи: „старий“, де мешкають винятково тубольці - узбеки, народ неосвічений і дикий, для яких театр, мистецтво і всякі культурні розваги взагалі ще невідомі, і „новий“, — де мешкають приходьки: вірмени, грузини, євреї, татари, народ переважно комерційний, і „руські“, — себ-то чиновники і військові. З „руських“ добра половина „українців“, але більшість з них так званих, „малоросів“, що до своїх прізвищ приставляють „ов“ і цураються свого роду, як чорт ладану.

В осени, майже на три місяці — вересень, жовтень і листопад, сюди наїжджає з Росії багато люду комерційного. Всілякі представники мануфактурних фірм, агенти-вояжери, довірені по закупці вати, заче вата є головний здобуток цього краю. Майже вся комерція краю залежить від врожаю вати. За наїздом восени комерційного люду і місто оживає і вчувається деякий рух, а то звичайно царює мертвечина.

У Андiжанi віщування татарина - буфетника не збулись. Ми мали поспіх і добуток достатній для нашої невеличкої трупи. Але публічність дійсно любила „общество“, зане до нас у помешкання, де ми окошувались, часто у дві-три години ночі вривались п'яні гульвіси з місцевої інтелігенції і офіцерні, пропонували знайомство з дамами, вечері, гульню та инш. Ми обурювались таким нахабством і звертались для усмирення тих гульців до поліції, але й поліція не знаходила в їх учинках нічого надзвичайного, а один поліціант - пристав висловився одверто:

— Що-ж у тому є надзвичайного? Люди поважні в городі, підпили, мовляв, забажали погуляти в околі артисток... Невже вони у вас такі преподобиці?... Ніколи не повірю.

Ми ображались, вимагали складання протоколів і доведення діла до суда, але ті протоколи після нашого виїзду знищувались і дикунські вчинки „поважних в городі людей“ зоставались безкарними.

І таке траплялось не тільки у Андiжанi, а в більшості міст краю. А в одному місті на нашу скаргу на подібний бешкет начальник поліції так висловився:

— Ніяких протоколів ми складати не будемо. Подумаєш, яка образа. Ви — артисти, ви повинні поважати публічність і догожати їй, коли бажаєте поспіху... Ви сьогодні тут, а завтра чорти попруть вас далі, а ті люди нам свої, люди поважні, нам потрібні. Нащо я їм маю робити неприємність?... Бували тут у нас артисти і краще від вас, а на таке не ображались... Ну, вибачте, коли вас це так образило... Я за них перепрошую...

І приходилось мимоволі зносити образи й насильства, втішаючись тим, що ми „в Азії“.

Пробувши мало не місяць в Андiжанi, ми заїхали в Скобелів на кілька вистав, а те місто, дарма, що обласне, а ще менше від Андiжана, а з Скобелева поїхали в Наманган. Тоді залізниці ще не було, їхали кіньми - диліжаном.

¹⁾ Тут я роблю побіжний нарис Андiжана, щоб читач знав, що й інші міста цього краю, у яких нам довелося бути, дуже схожі одно з другим.

У Намангані публічності були якось лагідніші, і п'яні гультяї не ламали нашого спокою.

Малесенька заля військового зібрання кожену виставу була переповнена. Виставляли усяку мішанину і навіть таке паскудство, як оперетку „Бедные овечки“, що й надто подобалось публічності і давало по підвищеним цінам повнісінький збір.

— Ось такі штуки ви частіше виставляйте,— казали нам,— всі будуть задоволені... Весело, пікантно і для ока приємно, а то нас і приїзні трупи, і свої аматори напихають всілякими драмами, від яких одна нудота та сум.

Пам'ятаю, що таким мішаним репертуаром широко обурювались у Намангані тільки мої земляки-українці,— подружжя Левчуків, знайомі мені ще з Петербурга, коли я там грав 1906 року з трупю Левицького. Вони знали мене, як поважного українського актора, і надзвичайно дивувались, яким робом я опинився у Намангані і у такому складі трупи, поражувались моїм хистом, що я на схилку літ, при семіпудній статури, з легкістю молодого ведмеля витинав „канкан“ у безглуздій оперетці.

І спізнаю, мені було й надто соромно... але... що-ж поробиш? Треба було й самому з сім'єю кормитись, і кормити нарід, що опинився у скруті, дякуючи такому харчизязі-антрепренерові, як Квітка, до того-ж на чужій стороні, за три тисячі верстов від рідного краю.

Вертаючись з Намангана, де пробули з місяць, ми задумали дати проїздом у Скобелеві дві вистави. Послали передовика, найняли воєнне зібрання, дали задаток, розліпили оголошення, все як слід. Оголошили дві п'єси: на одну виставу „Мазепу“, а на другу—ті-ж самі, бодай їх, пресловутні „Бедные овечки“. Приїздимо прямо на виставу і бачимо,— оголошення наші зірвані і вистава відбутися не може. Кажуть—по городу ходили салдати і зривали наші оголошення.

Що воно за знак?

Іду в зібрання,— натовп публічності, бажаної взяти квитки, а квитків не продають.

— Через що?— питаю.

Пояснюють так: начальник гарнізону генерал Маслов заборонив постанову „Бедных овечек“ і звелів позривати оголошення.

Я ударяюсь до того генерала...

— Не дозволю псувати свій гарнізон, та инше...— кричить, лається.

— Виставу дозволив поліцаймейстер по цензурованому примірнику...

— Все одно,— не дозволю!

Я—до поліцаймейстера, до начальника області.

— Нам,— відповідають,— незручно вплутуватись у накази воєнного начальника.

Воєнне зібрання теж відмовило і не дає нам залі.

А публічність так і суне, обіцяючи повнісінький збір.

Збираємось усі гуртом, ідемо до генерала знов, благаємо увійти у наше критичне становище, ми, мовляв, заїхали сюди, стратились.

Невблаганний, твердий, як скеля.

— Якись жиди (в трупі не було ані жодного єврея) своїми виставами будуть псувати моральність мого гарнізона... Не дозволю!..¹⁾

¹⁾ Розказують, що генерал Маслов ненавидів євреїв і строїв їм усякі капости, а зане у Скобелеві усі фрезерні були єврейські, то божевільний генерал голитися і стригтися їздив до Ташкента, боявся, щоб його не зарізали, яко ненавидника євреїв.

— Ваше превосходительство, будь ласка, дозвольте не военним, а винятково іншій публічності.

— Не дозволю в стінах зібрання.

Гука, мов навіжений, ногами тупотить. Так і не вблагали. Виставу знесли, втерляли гарний збір, збитчилися на дорогу і обставини і ледве вибрались з міста.

Приїздимо в Коканд...

Знов неприємність...

По телеграмі нам винайняли залю міського зібрання на 6 грудня, оголошення випущено раніш за 2 дні, а виставляти старшини зібрання не дають. Залю, зауважте, зайнята приготуванням до добродішного концерту на користь комерційної школи і через те нашої вистави бути не може. Одговорюються, що залю найняли помилково, не маючи того на увазі.

Але чим ми винні? Приїхали, випустили оголошення, знов страстались, а грати нема де.

За нас вступився навіть місцевий уряд.

— Звичайно, ви не справедливі,— залю по телеграмі віддана вами на 6 грудня, ви людей підвели на збитки.

Доказує місцевий градоправитель старшинам.

— Подумаєш — великі артисти. Підождуть.

— Великі артисти не потребують, а то-ж біднота, їм треба існувати на що-небудь.

Усе надаремно... Поставили на своєму... Судились... Старшини зібрання,— вони-ж присяжні адвокати,— придумали усякі комбінації для виправдання свого вчинку. А тут ще покритив душею, не в образі йому будь сказано, один досить відомий в місті місцевий меценат К.; запитаний, як свідок, він не посоромився сказати неправду... (як казали, він, буди сам руським драматичним аматором, не любив українських акторів і завше робив їм перешкоди). Ну, звичайно, мировий, не зважаючи на безперечний факт причинення збитків, в справі нам відмовив, за те великодушно пояснив, що ми маємо право скаргитись на його рішення у окружний суд і що ми там справу можемо виграти, себ-то натякав на те, що йому, як старшині свого зібрання, не випадає робити присуд на нашу користь.

Виходило їхати в Скобелів, ходити, клопотатись, наймати адвоката,— морока та й годі... Плонули... Де наше акторське не пропадало...

Знов втішали й заспокоїли себе тим, що ми, мовляв, „в Азії“...

Через такий невдалий початок погано повелось нам у тому проклятому Коканді.

Голодували, поки налагодили виставу в цирку... Почали вистави, але справа наша, як вже попсована, не велась; то те трапиться, то друге... Цирк був холодний, вільготний, а тут почались дощі, з стелі потекло, грати було неможливо, зносили виставу за виставою, цілі тижні не грали... Всі перехворіли... Пропали так і Різдво, і масниці... Зиску ніякого, одні втрати; які мали раніш заощади — все втратили. Аби-як дотягли до посту і опинились в неможливому стані...

Постом перебрались до Ташкента і почали давати людські вистави у театрі—Комерційному зібранні,— знов повелось погано. Спробували виставляти у місцевому клубі і в воєнному зібранні — ще гірше... На Великдень зовсім не грали, не було де... Спасибі Цинцадзе, власникові цирку у Ташкенті, взяв нас у свій старий цирк, збудував у ньому сцену, і ми

почали давати вистави по дешевих цінах і досить вдало велося нам усе літо.

Потім трупу побільшили, бо вже та частина трупи, що від'їхала з Каневським, розтіклась і декого ми взяли у свій склад.

Виїхали на зиму з Ташкента і перебували в містах: Самарканді, знов у Скобелеві і Андіжані, а там подались на Закаспій — Бухару, Чарджуй, Мерв і закінчили зимовий сезон в Асхабаді у цирку-театрі Добжанської, і поводилось нам досить добре.

У 1911 р., ще задовго до кінця зимового сезону, себ-то до посту, я одібрав з Ташкента, від Пушкінського наукового товариства в особах його представників І. К. Опокова і Г. М. Чубенка, знадне для мене прохання приїхати до Ташкента на 2 березня й взяти уділ у святкуванні 50-х роковин нашого славного кобзаря України Тараса Шевченка, яке відбувалось у Ташкенті вперше. Уряжалась вечірка: концерт і вистава виключно з творів великого поета. Частина прибутку з тієї вечірки повинна одійти на будову пам'ятника йому у Києві. Мене, як старого українського актора і письменника, прохали виставити одну дію з драми „Назар Стодоля“ й прийняти уділ в декламуванні його творів, і по старому українському звичаю обібрали „громадським батьком“, що надзвичайно мене знаджувало, зане такою почесною назвою на Україні на вечірках і зібраннях шанують людей вельми почитливих і поважних.

Пам'ятаю, коли мені довелося бути на вечірці на пам'ять Тараса у Петербурзі, то такою назвою шанували славетного письменника Данилу Мордовця.

Не вважаючи на те, що нашу трупу прохали зостатись у Асхабаді давати вистави постом і навіть забезпечували прибутки, я відмовився і поспішив у Ташкент, щоб не опізнитись на роковини.

Приїхав я до Ташкента, коли вже почались проби концерта, і я прийняв дуже діяльний уділ в постанові п'єси. Зо мною приїхали актори Полтавська і Гловацький, а тут, у Ташкенті, були хороші аматори-українці — Ремізова і Вербів, і п'єсу можливо було виставити лепсько. „Назар Стодоля“ — п'єса історична, потребувала відповідної постанови і аксесуарів, і я дав усе те, і убрання на 40 чоловіка хору, без усякої заплати. Словом, приклав всю старанність, аби вистава і концерт мали поспіх і користь.

Подібні вистави і вечірки споружати у цьому краєві є велика користь, бо вони будять національні почуття у тім гурті наших земляків, що забули й навіть цурались свого рідного, а таких тут більшість.

В день святкування, 5 березня 1911 року, заля міського Общеского Зібрання була ушикована і прийняла від нашого українського села з хатками і садочками, з квітками, мальвами і бузочками. Декоративну роботу виконав артист-малювальник С. П. Юдін, і треба віддати йому хвалу, виконав з великою талановитістю і майстерністю. В хатках і ятках-крамничках „гарні дівчата“ в мальовничих українських убраннях пропонували книжечки, портрети, малюнки, погруддя, листівки та інше, все пристосоване до святкування пам'яті Тараса.

На стінах фойє і по інших кімнатах зібрання красувалися мальовничі палітурки з цитатами з невмирущого „Кобзаря“. Усе було пристосоване на тому українському святкуванні в справжньому національному стилі, дякуючи таким прихильникам рідної України, як І. К. Опоків і Г. М. Чубенко.

На вечірку зібралась уся Ташкентська українська колонія і виявилось багато навіть свідомих українців з Полтавщини, Київщини, Харківщини та инш. міст нашої добродайної отчини; колонія складалась з Сосновського, Колендзяна, Омельчука, дружини Андрівських; вони були місцевими домовласниками і громадськими діячами.

Досить велика зала громадського зібрання була напхана напхана самою розмаїтною публічністю. Було всім і весело, і приємно, і цікаво і оригінально. Чулася українська розмова, дехто з публічності заявили у національних убраннях, рябіли плахти, бинди, стрічки, квітчасті хустки, вишивані сорочки парубків, дівчаток і молодиць, все те спливалось з бальовими убраннями дам, з мундирами і фраками чоловіків, виглядало й надто ефективно і гарно. Таких цікавих вечірок і не пригадували у Ташкенті.

Особливо урочисто й велично виконано „Заповіт“...

Знялась завіса і глядачам уявився чудовий краєвид на Дніпро широкий у Канева з мальовничими берегами, неозорою далечиною левад і полів і з опукло вилучною на тому тлі поетичною могилою Тараса.

Весь натовп, як один, знявся з своїх місць, і хор, під вмілим диригуванням українця Глоби-Нефедова, виконав „заповіт“ великого народного страдника:

„Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Україні милій...“

Такі урочисті хвилини не забуваються у житті і навівають на сумні думки, особливо у такій далекій і чужій азіатській стороні. У мене заблимали сльози на очах та й у багатьох присутніх.

Гарно відбулись п'єса „Назар Стодоля“ і концерт, багато співав хор, солісти й декламація. Мене публічність щиро вітала і пошанувала на спомин цінним подарунком. Вітали мене як гостя з далекої України, і як старого актора нашого театру, що служив рідній сцені більш 30-ти років, випадково опинився в Ташкенті і взяв уділ у святкуванні національного українського свята.

Словом, і вечірка, і святкування відбулися, як в художньому так і в матеріальному відношенню, — на славу. Публічність була в захопленні, осипаючи похвалами і подякою як діячів так і привідців вечора. Дехто й тепер ще згадує про той вечір з розчуленням.

А все-ж таки... як то кажуть, — „закінчився той бенкет бідую“...

На бурхливому зібранні Пушкінського гурту з приводу того святкування, здається, за затрати, вийшло проміж членів непорозуміння. Члени пересварилися проміж собою, і справа дійшла до взаємних образ. Попало рикометою й нашому братові, ні у чому неповинному акторові, за некорисну участь у святкуванні. Особливо хвилювався один меткий адвокатишко З., що видавав себе за українця. Він не завагався назвати членів-упорядників вечора мало не марнотратцями чужого добра, а нас, акторів, „пройдохами“... І сталося так, що „за наше жито — нас і побито“...

У наслідок сталося те, що більшість членів, до того найліпших діячів наукового гуртка вийшло з нього, і науковий гурток той незабаром й зовсім закінчив своє існування.

Отож і в такій симпатичній справі „Азія“ виказалась...

Трупа „дрібничок“
(мініатюр)

Але вернусь до свого мандрування по краю.
У 1911 року з'явилася мода на „дрібнички“ (мініатюри).

Ту моду, так маракую, нам дали кінематографи. Дійсно, після німих кіно-малюнків, що утомляють глядача, потрібно було дати якесь живе слово. І ото почали їснувати невеличкі трупи з репертуаром однодійних п'єс, опереток і жартів, а після вже зформувались окремі цілі трупи, що виконували виключно „дрібнички“. Такі трупи з'явилися у столицях, а за ними потягла і провінція.

Склав і я таку трупу, взявши частину акторів — давнішніх співробітників, а частину викликав з Росії для російських і українських дрібничок і задумав нову подорож по краю.

Почали ми працювати в Ташкенті у новому відкритому величезному літньому помешканні, театрі-кіно „Хіва“, збудованому великим князем Миколою Константиновичем по задуму відомого в краї кінематографіка М. І. Чаринова.

Моя нова „дрібнична“ справа пішла добре. У „Хіві“ ми грали мало не два місяці до кінця літнього сезону, а там майнули знов по краю. Грали здебільша у кіно чи за умовну плату, чи на відсотках з вечерового збору і так проїснували весь зимовий сезон, і навіть постом не спинили справу, зане нас повсюди ангажували з великою охотою. Але, як я винайняв на літо, після вистав Малиновської, міський театр у Ташкенті, де вже самими дрібничками не можна було обійтись, а треба було виставляти великі п'єси — то довелося виписати з України деяких акторів, які при кінці посту й прибули до Чарджуя. Склад трупи був вже досить великий, придатний і для великих вистав.

Треба мати на увазі, що увесь час я справу провадив не як антрепренер, а на засадах спільних, і заробляли ми більше карбованця на карбованичний пай.

При кінці посту ми грали у Чарджуї в кіно-театрі Шарашидзе. Це невеличке проти інших місто завжди давало нам добрий заробіток.

З Чарджуя спілка наша вирішила поїхати у Термез і Керкі. Це дуже віддалені кутки російських середньо-азіатських володінь і в далечині від залізниці, але нам давно вже раяли і прохали побувати у тих краях, зане там було багато військового люду, панував сум і не було ніяких розваг, і там дуже раді аби-яким заїжджим розвагам.

Нам випадала досить довга подорож по річці Аму-Дар'ї на пароплавах військової флотилії, яка тут возить і штатних мандрівників. Хоча відлеглість і не далека, усього 433 верстви, але в березні завжди буває сильне мілководдя і нас попереджали, що виїхавши з Чарджуя на останньому тижневі поста, ми можемо добратись до Термеза не раніш, як за два тижні, цеб-то як раз на Великдень, виходила подорож не вельми весела, хоч і цікава.

Пароплави курсують всього по разу на тиждень, і треба було вигадувати час, аби де-небудь не зупинитись в дорозі, а то можуть пропасти святкові заробітки. 13-го Березня вирушав вже другий пароплав літнього курсування під назвою „Цар“.

Військова флотилія по Аму-Дар'ї обслуговувала винятково військові потреби і на звичайних подорожців мало звертала уваги. А при таких обставинах ні на які догоди надіятися не можна, — подорожець повинен виконувати військову дисципліну і режим, задовольнятися тими місцями, де покажуть, спати, коли велять, їсти, що

подадуть, та інше, словом,— по військовому, „не сметь свого суждення иметь“.

Подорожців їхало багато, все здебільша сім'ї офіцерів; вони то позаймали всі каюти, а нас порозміщували аби-як, на чардаку. Все ж дякуючи чемності командира пароплаву, що був наш земляк з Чернигівщини, мені, жінці і декому з артисток залишили для ночування рубку пароплава, але на умовах, що ми повинні виникати відтіля о 6 годині ранку, коли матроси мийуть пароплав, а згодом сходяться подорожці для пиття чаю.

13-го березня 1912 року о 8 год. ранку, при чудовій весняній погоді ми вирушили з Чарджуя.

Весна була вже в повному розцвіті, лист на деревах розпустився, завітчався урюк, трава вже була величенька і зеленіла своєю свіжістю, а де-не-де з тієї зелени виглядали червоні, блакитні і біленькі ранні квіточки, бреніли бджоли, а сонечко опівдні припікало так, що треба було ховатись у тінь, хоча від каламутного, шоколадового кольору хвиль Аму-Дар'ї потягало вогкістю і прохолодою. Береги річки гарних краєвидів не мають, вони пологі, пустельні, поросли низенькими чагарниками, очеретами і миршавою рослинністю. Де-не-де ввижаються здала від берегів невеличкі кишлаки (села), мешкання узбеків, або на степах — юрти кіргизів з чередами худоби, а ще далі по небозволу голі наносні пагорки і цілі гори піску. Назустріч нам іноді пливли байдаки авганців, нагадуючи собою старовинні гондоли, вантажені паками вати, що сплавлялась річкою до Чарджуя. Така одноманітність видів скоро обриває до нудоти, а ще більше дратують зупинки пароплава раз-у-раз на мілинах. Не відплили від Чарджуя й двох верстов, а вже пароплав наш напорівся на міліну і простояв кілька годин.

Взагалі, плавба по Аму-Дар'ї сполучена з великими труднощами: річка сталого фарватеру не має і через те майже що-хвилино змінює течію. Течія страшенно бистра, а ґрунт піщаний, через те місця глибокі моментально заносяться піском, і де було годину тому глибоко, можна натрапити на голу насипану міліну. Без міряння тичками глибочини — пароплав не просунеться і сажня. Пароплавом керує лоцман з авганців, що з малих літ практикуються на тому і керують по якихось своїх відзнаках, так що від знання і хисту лоцмана залежить хід пароплава. Нетямущий лоцман може завести пароплав у таке місце, де б його занесло піском й пришлося би відкопувати, як то не раз траплялось. Ще біда у тому, що пароплав пливе не один, а буксує за собою вантажний байдак, який при звертаннях теж часто налучає на міліну і через те буває таке: пароплав здіймуть — сідає на міліну байдак, байдак здіймуть — сідає пароплав і так без перестану. З мілини здіймаються або промиванням дна, цеб-то пароплав крутить колесами, стоячи на одному місці, доки лопатами коліс скаламутить і промие шар піску і таким чином протиснувшись далі, або закидають котву і стягають пароплав на глибше місце. Як на один спосіб зняття з мілини, так і на другий затрачують по кілька годин. Уночі, звичайно, при таких обставинах пароплав пливати не може, а з вечора обкотується біля якого-небудь пустельного берега і стоїть до дня. Уявіть, яка то сумна і тяжка подорож і як вона нервує чоловіка. А ще до того, як взяти на увагу існуючий на тих пароплавах військовий режим: о 8 год. зранку — чай, о 12 год. — обід, о 8 год. — вечеря, а там церемонія спускання прапора, молитва і о 10 — обов'язкове спання; і таке раз-у-раз, що-денно; та ще до всього того

і компанія зовсім нецікавих подорожників. — Їхали здебільша жінки офіцерів з вередливими і свавільними дітьми, які своїми пустошами не давали їй хвилини супкою. Все те одне з другим так допікало, що тільки їй думки було: коли-ж, врешті, вже отой Термез, хай йому грець... А тут, як на зле, мілини, мілини без кінця і краю. То ми сідаємо, то байдак і пароплав посувається, мов та черепаха.

Минуло вже три доби, як ми вирушили з Чарджуя, а не просунулись і ста верстов. Доїхали лише до того місця, де Дар'я була кордоном, ділючи російські середнь-азіатські володіння від авганських. Тепер на тому і другому берегах, таких-же диких і пустельних, інколи видко було наші і авганські пости і роз'їзди мирної сторожі. Але кого і чого вони тут стережуть — невідомо, зане тут, по боках річки, на сотні верстов, окрім сипучих пісків, нічого не було.

На четвертий день нашого подорожжя, після раннього чаю, я сидів на носі пароплава і дивився, як матрос тичкою виміряв глибочинь і одноманітно вигукував:

— Чотири... Чотири з половиною... Чотири... Три з половиною... Три... Стоп!...

Авганець

У ту хвилину повіяв вітрець і на небі показалась каламутна хмарка ясно-цинамонового кольору, яка поволі наближалась нам на зустріч.

— Ну, ось починається, — сказав, уздрівши ту хмарку, матрос, що порався над збіркою мокрого мотуза, ще не прибраного від недавнього закидання котви.

— А що-то починається? — спитав я.

— Авганець.

— Що воно таке?

— А там побачите.

Утім почув'я свистик боцмана і вся пароплавна команда вмить висипала на чардак і піднялось поспішне порання. Матроси почали замикати наглухо ляди, двері, вікна, прикривати брезентами всі речі на чардаку і зложені пакунки і збіжжя подорожців...

Хмарка тим часом більшала і наближалась. Пароплав звернув до берега і обкотився... Не пройшло і півгодини — схопилася страшенна буря, завило, загуло, засвистіло і піднялася така пилюка, що на віддалі одного кроку не можна було нічого розпізнати. Пилюка така дрібна, що від неї не було ніякого рятунку й захисту. Вона запорошувала очі, набивалася в рот, в горлянку, в дишні органі, оловом лягала на груди, через що дихати ставало не в моготу, крутило в носі, заїдало очі і з очей безупинно текли сльози. В каютах пробивалася в віконні і дверяні щілини і налягала купами на всі речі. Вмить перекинула усіх подорожців у диких зулусів з цинамковим кольором обличчя і позбавила наших дам їх чарівної поважности. Ми ту пилюку вчували на тілі, на зубах, ковтали разом з їжею, пили з чаєм і водою, вона промикала у наші чемайдани, пуделка, налягала і бруднила нашу одіж і білизну. Словом, не було місця, куди б вона не проходила і де б від неї можна було заховатись.

Тривало це цілу добу, і аж на другий день о годині 10 ранку вітрило потроху почав стихати, і та страшенна порохлива fuga — улягатись, а з тим стало дихати легше, одлягало від грудей. Всі, як команда пароплава, так і подорожці, взялися за миття, чищення і витрушування своєї одежі й збіжжя, а там і пароплав знявся з котвів і посунув у дальшу дорогу. Почались знов обридлі мілини і підмелини, то промивка, то закидка котви, то намацування на човнах

глибокого проходу і ті сумні ночівлі на пустельних і журливих берегах Дар'ї...

Але пароплав тепер почав частіше зупинятись коло берега і викладати то пошту, то з байдака кулі з мукою, пуделка, паки та инше для кордонної сторожі, а иноді виходили і сідали подорожці: то узбеки, то кіргизи, то таможенні салдати.

Попалось декілька нових, досить цікавих типів, яких я поста-раюсь відокремити.

Забуті На одній з таких зупинок викладали і приймали пошту. До нас на пароплав з'явився поchtовий чиновник з візником. Уся почта містилася у невеличкій пачці листів, яку тримав візник під пахвою.

Чиновник — чоловічок середніх літ, маленький, сутулий у за-смальцьованому мундирі, з якимсь мутним, безнадійним поглядом під-сліпуватих і роз'ятрених очей, з величезною лисиною на голові, яку він увесь час витирав брудною квітчастою хусткою, поки візник при-ймав ту пошту, вліз на поміст пароплаву, сів на лавочці, оглянув усіх присутніх подоріжників своїм недоладним поглядом і розпочав з Си-тинським вояжером розмову, на яку звернули опісля увагу усі присутні.

Розмова тая велась мовою напів старо-слов'янською, тому я й приведу її цілком:

— Извините, господине, за вопрос нескромный раба божьего Ону-фрея. Мы по воле его превосходительства господина начальника поч-тово-телеграфного округа посланы сюда, у пески сыпучие, забыты, загнаны и живем словно в пустыне Аравийской, ни образа человечес-кого, ни свету божьего не зрим, питаемся, как птицы небесные — ак-ридами і диким медом... Ох-хо-хо-хо!.. Вот те там, что живут на глазах у начальства, награждаются и чинами, и орденами за то, что и без того вкушают благ земных, а нас, истинных страдальцев службы почтовой, забыто, забыто і занехаяно... Ох-хо-хо. Горе наше тяжкое!..

Він витер піт з лица і лисини своєю брудною хусткою і повів далі розмову, обмахуючись тією хусткою, наче віялкою.

— Ви, вероятно, из просвещенных стран матушки-России дер-жать путь изволите?

— Да, я из Москвы — одмовив ситінський вояжер.

— Из Москвы?.. Знаю... Москва на карте большим кругом обо-значена, первопрестольная столица нашего великого государства рос-сийского, а там, кажись, и Петербург недалеко?

— Да, недалеко.

— А скажите, вам вероятно ведомо, как драгоценное здоровье его императорского величества благочестивейшего, самодержавнейшего государя императора Николая Александровича?

— Нічого, добре.

— А супруги его,— почав він вже якось на розпів хрипким бас-ком, наслідуючи діяконові,—ее императорского величества благоче-стивейшей государыни императрицы Александры Федоровны?

— Добре...

— А ее императорского величества вдовствующей государыни императрицы Марии Федоровны?

— Теж добре.

— А наследника престола всероссийского, его императорского высочества и великого князя Алексея Николаевича?

— Та всі здорові.

— І всего царствующего дома?

— Да...

— И всей палаты и воинства их?

Товстий вояжер подивився на розпитуючого чиновника дивуючись, а потім на всіх нас, присутніх, і здвигнув плечима... Ми здержували сміх...

— Многая лета! Многая лета! Многая лета! — заспівав чиновник. Але у той час знизу гукнув на його візник.

— Онуфрій Іванович, годі вам. Ходім, все готово.

Той схопився.

— Вибачте, добродіі...

І низенько уклонившись всім навколо, торопко зійшов з пароплава...

Опісля я його бачив на березі. Він довго стояв і сумним поглядом проважав відпливаючий пароплав.

— Бідолага, — почав вже забалакуватись, — пояснив нам командир. Таке з ним з торішнього року. І не дивно. Живе тут в пустелі, занесений піском і пилюкою, нікого не бачить. Ще в час плавби бачить людей, а більшість року й зовсім не має єднання з людьми. Він усякий раз звертається до кого-небудь з подорожців з подібними питаннями. Тут більшість таких чиновників, кінчають або божевіллям, або самогубством. Траплялось, що чиновник, або таможенний подає про себе телеграму своєму начальникові: „На Бога, пришліть замісника, прийміть від мене станцію, я збожеволів“. Присилають чиновника, а він вже готовий, на стіну пнеться і богові скарги пише...

Аж на сьому добу ми доплентались до міста Керок. Туди з Чарджуя й лічать 212 верстов, — виходить, — ми проїжджали всього 30 верстов на добу; волами і то б доплентались скоріше.

Рушили на берг оглядати місто.

м. Керні

Містечко невеличке, багато військових і вельми багато вірмен. Видко, що у вірмен все в руках, починаючи з великої торгівлі до найменшої і закінчуючи шинками, ресторациями і ідальнями. Великий тубільний базар, торгівля переважно знакомитими авганськими килимами і каракулевими смушками. Привозять авганці з-за Дар'ї, а скуповують все ті-ж вірмени і євреї.

Побували ми й у коменданта міста, він теж і презес військового зібрання, аби заручитись помешканням для наших вистав при повороті з Термезу. Старий полковник-комендант виявився великим прихильником театра, актор-аматор і режисер, звичайно сам улаштовував тут аматорські вистави. Прийняв нас дуже лагідно і учтиво.

— Я, братіки, справжній петербуржець, зла доля закинула мене в оцю индихандію... Я власною особою знайомий з такими артистами, як Далматів, Давидів і Варламов і мав честь не раз з ними брати участь у виставах у Оранієнбавмі... Театр — то моя пристрасть, живло... Я ним лиш існую... Коли б не було тут инколи аматорських вистав, які я споряжаю, я, здається, збожеволів би... Приїздіть, приїздіть, — будемо раді... Головне — побалуйте нас веселою опереткою та молодичок привозьте хороших, а то наші тутешні акули страшно нам набридли... Хе-хе-хе!.. Ну, доброї вам подорожи і бажаю поспіхів у Термезі... — виражав він нас.

У Керках зійшли з пароплава дві жінки офіцерів, а з ними штук шість дівчор і стало на пароплаві тихше. За те прибули нові подорожці: два вірменина-шинкаря з жінками і сердита літня дама, висока і худа, як тріска. Як опісля виявилось — полковниця з Термеза.

Вона тримала себе пишно, важно, до всього чіплялась, фirkала, всім зауважувала то те, то друге і з усіма сварилась. Причепиться до буфетника за тухлу живність, то розкричиться на прислугу, за брудні тарілки й ножі, зчепиться з матросами за неладдя на пароплаві, або за неучтивість до її поважної особи. За обідом і вечерею нападала на брудність скатірок і серветок і вимагала, щоб страву подавали їй першій. На присутніх за столом дивилась поглядом високого призирства і з надзвичайною бридливістю поглядала на євреїв і вірмен. Ні з ким не заводила залишньої розмови, ховалась у своїй каюті і рідко показувалась на чардаку. З'являлась тільки до обіду і вечері у якійсь старомодній сукні з довжелезним хвостом, завше підпудрена, підмальована і, сказати, дуже невміло, так що її дзюбоносе і зморщене, як порожній кисет, обличчя ставало ще більш несимпатичним і бридким.

Я відразу вирішив, що то одна з тих „акул“, про яких говорив полковник — комендант у Кірках.

Якось на третій чи на четвертий день нашого відбуття з Керок я сидів на помості пароплава і читав книжку. У тім з'являється й наша перекирна полковниця, закутана у теплу хустину, хоч було дуже гаряче, і, огледівши мене погордливим поглядом, сідає на протилежній лавочці.

Посиділа трохи і, промурмотівши собі під ніс щось, чого я не міг розчути за шумом коліс пароплава, вона раптом обертається до мене голосніше.

— Послухайте. Це ваша трупа їде до нас у Термез?

— Еге-ж, моя, трупа українська.

— А-а Малоросси?... Це цікаво... Я якось давно бачила малороссійські вистави ще там у Росії... мені подобалось... співають, танцюють... голоси такі свіжі... Сама я погано розумію їхнє тарабарське наріччя, а за те мій чоловік — полковник, — чистокровний малоросс... Я його дома інакше й не називаю, як „хохлацької галушкою“... Він то безумовно зрадіє вашому приїзду і прийде у телячий захват з ваших вистав... поспішить, напевно, познайомитись з вашими акторами і, мабуть, найде собі під стать горілчаників... Він у мене гіркий п'янюга і розпусник.

За чоловіка вона мовила з якоюсь особливою злістю і підкреслювала його хиби.

— Думаю, мовила вона після деякої мовчанки, — що у вашій трупі нема такої розпусти, яка у трупі Дукачева, що заявила до нас торішнього року... О, то була жахна трупа, — зброд якихось нездар з обурливим репертуаром самих гидких і nepoзвoлeних фарсів... Жінки всі взагалі — фурії, яким місце не на сцені, а, вибачте, у прилюдному домі... проституції. Позаводили негідь з чужими чоловіками... Пішли п'яництво, вечері і загородні гулянки з усякими непристойними розгардіяшами з тутешніми буланками без нужди-інженерами. В Термезі у нас є кілька таких гуляк-гультяїв і бешкетників, яких ми і у своїй домі не приймаємо... Мій старий ідіот, ота „хохлацька галушка“, теж брав участь в отих гулянках і розгардіяшах, боргів наробив і, навіть, зачепив казенну касу, так що й досі ще ніяк не виїлаштаємось... Звичайно, всі наші дами зараз-же бойкотували таку трупу і не ходили на ті вистави... ну, а чоловікам таке подобалось... Усякі там бенєфіси, дарунки їм робили. Щось мало не два місяці вони там у нас бешкетували і, здається, з примусу наших дам, вже сам комендант попрохав їх вимикати... А виражали як!... Шампані у городі не вистачило... Пароплав,

на якому їх виносило, одійшов за кілька верстов від Термеза і його зупинили, зійшла вся компанія на беріг і вчинили гулянку... Зауважте,—на цілу добу пароплав з другими подорожцями затримали, ніяк не могли розлучитись з такими прекрасними дамами... І командир пароплава, уявіть, гуляв разом з ними і згодився на таке нікчемство. Про те опісля і в газетах було описано... О, то була трупочка, наші дами її довго споминати будуть... Коли й у вас така, то краще вам і не приїздити...

— Маю смілість вам доповісти, що у мене в трупі всі люди сімейні, скромні, ні на які нікчемства не здатні і нічого подібного собі не дозволять—постарався завірити я полковницю.

Зауважу, що в Термезі не довелося з нею зустрінутись, не бачив я її і на наших виставах. Дивно, що не познайомився з нами і чоловік її, „хохлацька галушка“.

Великодні ніч

Другу половину дороги з Керок до Термеза ми тяглися з такими-ж притичинами, як і першу, і ледве на п'ятий день, у страсну суботу увечері були в кількох верстах від Термеза. Як не старався командир стріннути свято в Термезі і приволокти нас туди, але всі зусилля його були даремні.

Аж о 9-й годині ранку пароплав рушив і врешті дотяг таки нас до термезького берега...

У Термезі

Термез—власне є фортеця, облямована камінною стіною—і там живуть війняткові воєнні з їх сім'ями, містяться урядові заклади, а за фортецею є Патта-Гізар, цеб-то є вже городок, де містяться всі інші елементи населення. Як у Керках, і тут орудують усією торговельною справою переважно вірмени.

Бував я до того у багатьох сумних містах, як у Росії так і в Сибіру, де нема ніякого руху і все наче спить у мертвому сні, але сумнішого і безлюднішого міста, як Термез з Патта-Гізаром, уявити собі не можна. Увесь час, який ми там були, я, принаймні, тяжко й непереможно сумував. Почував себе геть-то одрізаним від світу і людей і, коли-б не гудок пароплава, що раз на тижню доходив з далекого берега Дар'ї, і не надія, що ось-ось один з тих пароплавів винесе тебе відсіля у инше місто, де існує життя, де є рух і жвавість, то принайменше можна було б збожеволіти від того суму.

Грали ми у новому театрі-цирку Народецького, пробули там цілий місяць, що здався мені за цілий рік. Ніяких інцидентів або притичин з нами за увесь час не трапилось. Ні гулянок, ні бенкетів, ні п'яницьких вечер, про які розказувала полковниця, не було. „Булані без нудзи—інженери“ з нами не водились, та їх, здається, там і не було. Якось до нас за кін в часи вистави заявила п'яна компанія офіцерів, а за ними льокай з буфету тарабанів цілу тапу усяких причандалів для випивання, але я льокай зупинив і не пустив, а компанії зауважив, що у мене за коном не шинок, а театр, і вони вернулись ні в сих ні в тих, а один з гурту, навіть, вилаявся:

— Та ну їх до біса! У них строго, не те, що у Докучаєва...

На наші вистави ходили як дами так і чоловіки однаково, значить, ніхто нас не „бойкотував“, і закінчили ми з добрим заробітком.

Закінчили 5 квітня, а 26-го о 4-й годині дня ми на тому-ж пароплаві „Цар“, що привіз нас до Термеза, вирушили у Керки і на другий же день о 5-й годині вечора були вже там... Яка ріжниця!... З Керок до Термеза плентались аж шість днів, а назад—всього одну добу. Пароплав і тепер наסקаував на міліну, а його сама собою зносила течія на глибоке місце.

У Керках

У Керках нам не пофортунило. Могли б ми мати інтереси кращі, коли б у городі було яке-небудь окреме театральне помешкання, а не одне військове зібрання, де нам прийшлось давати вистави. Як я вже казав, у Керках населення здебільшого вірменське, а цим „восточным чоловікам“, як їх там дражнять, вхід у військове зібрання був заборонений. Через те військові не бувають і в вірменській школі, де давались наши вистави для невоєнного населення. При такій справі, коли городок сам собою може дати публічності менше як на 200 карбованців і коли та публічність ще й ворогує між собою і укупі на виставах бувати не може, то які можуть бути збори?.. А тут ще з нагоди приїзду у Керки главнокомандуючого військом генерала Самсонова, нам не дали надалі помешкання у воєнному зібранні, прийшлось давати вистави у школі, а вірмени за своє помешкання, себ-то за малесеньку залу на 300 квадратних аршин, що ледве давала 100 карб. у вечір збору, дерли з нас аж 30 карб. за виставу. Прогорювали там тижнів зо два і поспішили вимикнути. До того ж нам треба було поспішати до Ташкента, де я заарендував міський літній театр на другу половину літа після вистав трупи Малиновської.

У Ташкенті

У Ташкенті ото я закінчив літнього сезона у 1912 р., а з тим закінчив і свою товариську театральну справу у Туркестанському краї. Трупа роз'їхалася, хто куди. Виховання дітей примусило мене оселитися в Ташкенті, і я став вже до певної міри тубільцем. Але живу тут не по належній справі і не трачу надії ще послужити рідній сцені і театру, яким я прослужив вірою і правдою у протязі довгих 45 літ, і кісточки свої старечі усе ж таки зложити там, на дорогій серцю Україні.

Від редакції. Під час друкування цих спогадів автор їх Костянтин Ванченко 18 липня помер у Ташкенті. Про це редакція і сповіщає з сумом своїх читачів.